

מסוואה
MASSUAH

שרה ארליכמן

פִּיֵדִי טֵמַאִים

מכתבים לאחות מעמק הבכא

"מסוואה"
המרכז להוראת השואה
קיבוץ קל-ניצחק
20-11826

ארל

הוצאת המשמרת הצעירה
למפלגת פועלי ארץ-ישראל, חשין

1946

מסוואה תל-ניצחק
ח
54

מְשׂוּאָה
MASSUAH

שרה ארליכמן

בִּידֵי טְמָאִים

מכתבים לאחות מעמק הכנא

"משואה"
המרכז להוראת השואה
קיבוץ חל-נצח
20 - 1826

ארל

הוצאת המשמרת הצעירה
למפלגת פועלי ארץ-ישראל, תש"ו

לזכור בני משפחתי וחברי התנועה
שנפלו בגיטו ובמחנות המות בהגייטס
על כבוד ישראל.

משואה
MASSUAH

***

שרה (סויקה) ארליכמן, חברת „גורדוניה“ בפולין, שניצלה מן התופת, מספרת את קורותיה במשך שש שנות המלחמה במכתבים שנשלחו לארץ. לאחותה זהבה, אחותה היחידה שנשארה בחיים מכל משפחתה, את דברי הזכרונות הללו רשמה סויקה בימי שבתה בפאריס, למן השחרור ועד אותו יום בקיץ 1945 שבו הפליגה שואה ממאוס לארץ-ישראל. הדברים ניתנים כאן בתרגום השומר MASSUVA צורת הסיפור הבלתי-אמצעי ועל פשטותו הכנה, ללא עיסורי לשון שאינם הולמים תעודה מסוג זה.

כל אדם שניצול מהתופת יכול לכתוב כרכים שלמים — מצינת המספרת בראשית דבריה, ואמנם מכיל הספר פרשיות שונות: מגילת-הדמים של יהדות פולין המשתקפת בגורלה המר של משפחה יהודית שלמה הנכחדת והולכת, לובלין, ראשית הנגישות והגירושים, בריחה לווארשה ופרשת הזוועות בגיטו, התעוררות הנער הציוני וארגון תאי המחתרת, מרד יגואר, שבו השתתפה סויקה בקבוצה לוחמת של „גורדוניה“, אתר כך היא יוצאת בשליחות המחתרת, אליעזר גלר, איש „גורדוניה“, הנזכר תכופות בכל פרשת ההתיקוממות של יהודי פולין כאחד מסגני-המפקדים שעמדו לימינו של מרדכי אנילביץ, שולח אותה למחוז בנדזין וסוסנוביץ להכין שם את החברים להגנה ולהבריח נשק, אך בהגיעה לציבסטוהוב נפלה סויקה בידי הגיסטאפו, טלטולים מבית-סוהר לבית-סוהר, חוויות של בתי-ישראל בין כתלי בית-מנזר קאתוללי, ולבסוף הייה כאחות-חובשת „פולניה“ במחנות פועלים זרים בסביבות פראנקפורט-גיטן—קאסל עד שחרורם בידי האמריקאים.

חבריה השבוה לאבודה, כי לאחד מאסרה בציבסטוהוב נעלמו עקבותיה, שמה נכלל ברשימת הללי המחתרת, שנשלחה מווארשה ללונדון על-ידי „הארגון היהודי הלוחם“, שמה ושמות אחותה הנ'קה וגיסה ישראל זלצר נזכרים תכופות בצד שמו של אליעזר גלר בספר „חורבן ומרד יהודי ווארשה“, שיצא לאור בארץ, אך כמעט ברגע האחרון לפני הדפסת הספר הגיעה הידיעה, כי סויקה ניצלה והיא עומדת לעלות לארץ-ישראל. כעת היא יושבת בחברה באחד מיישובי חברי-הקבוצות שבעמק יזרעאל ומוסיפה לעבוד במקצועה.

*

ברשימותיה הקצרות, שלא נכללו בגוף הספר, מוצאים אנו פרטים אלה מתקופת ילדותה והצטרפותה לתנועת „גורדוניה“, היא נולדה בלובלין — הבת השלישית לאוריה, ואחריה נולדו עוד שלוש בנות, אביה היה בעל בית-מלאכה ומומחה לציפוי מתכות עדינות.

המשפחה לא היתה אדוקה ביותר, אך ביתם היה בית יהודי מסורתי
בו שררה אידרה לאומית-עממית. הם גרו בשכונת-פועלים פולנית.
זיחסיים עם השכנים היו תקינים ואחדים מהם שמרו אמונים למשפחת
אָרליכמן אף בשעה שהתחוללה השואה. הבנות ביקרו בבתי-ספר
פולניים, דיברו פולנית והתרועעו עם ילדי הגויים. עוד בילדותה
סבלה סוּיקה בשמעה על "עלילת-הדם וניסתה להוכיח ל"ידדים"
פולניים, דיברו פולנית והתרועעו עם ילדי הגויים. ואכן מחר
כי מכריהם הפולניים, שהאמינו בעלילת-הדם, היו באים לבית
הפסח כדי לטעום מן המצה הערבה לתך הגויים! ...

בבית-הספר התיכון נפגשה סוּיקה עם נערות יהודיות ושם
הכירה לראשונה את רעינותה הציונות והסוציאליזם. אך ארץ-ישראל
היתה לעניין מוחש בעיניה בפרט לאחר שאחותה ז'בה עלתה
לארץ ב-1933, כצעד ראשון לעליית כל המשפחה לארץ-ישראל. כי
אבי המשפחה היה ציוני מעורר ואת רתשי לבו, אהבתו לעם
וגעוועו על ציון היה מביע תכופות בזמר ובפזמון עממי.
לאחר שאחותה הבכירה הניקה הצטרפה לתנועת "גורדוניה"
התחילה גם סוּיקה לבקר במסיבות הסניף בלובלין, וב-1935 הצטרפה
אף היא לתנועה. החברים שהיו מבקרים בלובלין היו מתארחים לרוב
בבית אָרליכמן. האם היתה דואגת לכולם והאב היה כחבר לצעירים.
שם נפגשו עם חברים רבים שבאו מערי פולין השונות וגם עם
שליחי התנועה מארץ-ישראל. גם הקסנה שבבנות, יוס סוּיקה
בת השבע, למדה בבית-ספר "תרבות" הכניסה הביתה את צלילי
הלשון העברית.

לאחר תום תקופת לימודיה נאלצה סוּיקה לשכב בבית-החולים
לאחר ניתוח ואז גמרה אומר להכשיר עצמה לעבודת "אחות". זמן
מה לפני פרוץ המלחמה עמדה סוּיקה לפנות לארץ-ישראל יחד עם
אחותה הניקה וגיסה, אך הם לא הספיקו להגשים את תכניתם זו.
אחותה זו גילתה על אף חולשתה הגופנית פעילות רבה בענייני
התנועה וביחד עם בעלה ישראל ולצר מילאה תפקיד חשוב בתקופה
הראשונה לשבתם בגיטו ווארשה. שאר הדברים הלא הם כתובים
בדפים הבאים.

*

אין זה ספר-הזכרונות הראשון, שהגיע אלינו מעמק-הבכא של
גולת ישראל וצורף למגילת-הדמים של זמננו. גם פרשת אסונה
ותלאותיה של אָרליכמן היא העודה אנושית החורגת ממסגרת אָבלו
וצערו של הפרט ונעשית סמל ותעודה לטראגדיית העם בגולה.
שנאבק ועמד על נפשו בגבורת יאוש.

ש. ל.

אחותי יקרת!

כבר שלחתי לך שני מכתבים ואיני מרהיבה עוז בנפשי לתאר לך את כל מה שעבר עלינו בימי המלחמה הנוראים, המלחמה שהוכרזה כאילו נגדנו בלבד. לאחר שקיבלתי את תשובתך הטלגראפית, תריני מחכה למכתבך יום-יום בכליון עיניים. רוצה אני לדעת מה שלום אחותי, שהיא עכשיו יחידה לי; האם היה מזלה שלה, לפחות, טוב ממזלנו? כי צרותינו אנו היו צרות-הכלל, שבהן שקעו חייו הפרטיים של היחיד. איש-איש מהניצולים המעטים יוכל לכתוב כרכים על כרכים.

איך עברו עליך, יקרת, חמש השנים הארוכות, שבהן לא קיבלנו כל ידיעה ממך? הרבינוא יקרת, בכתיבה ובתיאורים! שלחי לי את תמונתך. זוהי העזרה היחידה שיש ביכולתך להגיש לי; את שאר הדברים עלי לרכוש בעצמי.

התיים עשוגי קשה ובעלת-מרץ. מה קשה היה בית-ספר זה, שעלה לי בדם ודמעות. אולם זוכרת את, בוודאי, את דברי שרפים הגפה ז"ל: "מילי אמא הכתונת, מיד הבריות השכל ודעת". בני-אדם לימדוני דעת עד שדעתי כמעט נטרפה עלי. אין אני עוד סויקה הקסנה והפליגמאטית — אני אשה שנתנתסחה הרבה בחיים. לפלא בעיני שעודני שפזיה בדעתי ועדיין לא זרקה בי שיבה. נראה שאין אדם משתגע ושערו אינו הופך לבן מחמת צער.

ועתה ברצוני לתאר לך כל מה שעבר עלינו במשך תקופת המלחמה.

לובלין

במחצית השניה של שנת 1939 התחילה שקיעת המדיניות הפרו-גרמנית בפולין. בתקיימה המימרא: „אתם תסלו את ממל, והיטל —
את פומראניה.“*
שואה
MASSUAH

המתיחות גוברת והולכת. הממשלה מתחילה להלאים את מפעלי החעשיה הפרטיים, שעמדו זמן רב ללא עבודה, והופכת אותם לבתי-חרושת לייצור מלחמתי. את בית-החרושת של וולסקי בלובלין, שהיה מייצר חלקי מכוונות חקלאיות, הפכו לבית-חרושת לחלקי אוירונים. על הרוב מעסיקים שם פועלים מבידגושץ. היחסים עם גרמניה הולכים ורעים, אך מדיניות-האנטישמיות עולה וגוברת בפולין. הכתובות: „חנות ארית“, „אל תקנה מיהודי!“, „היהודים לגיטוני!“ מתרבות והולכות. אין סוף להתנפלויות ולפרעות. מוסיפים לצלם את הפולנים הקונים מיהודים. הפועלים מבידגושץ, שהם פאטריליטים פולנים מובהקים, לא ייכנסו לחנות כדי לקנות כזית במרם יקראו עשר פעמים את השלט מחשש שמא יש בו חלילה זכר ליהודי.

ב-14 באבגוסט 1939 קוראים את חיילי-המילואים לצבא. ב-28 בו חוברו גיוס כללי. הנשיא מושציצקי מפרסם מיגשר אל העם: „הנני מכריז קבל אלוהים וההיסטוריה כי הגרמני, אויבת של פולין מאז ומעולם, תקף את גבולנו“ וכו'. תושבים אחוזי-חרדה מתקהלים בכל קרן רחוב. האומנם באתנו מלחמה? אין איש רוצה להאמין עדיין. אך פה ושם כבר נראות קבוצות המגוייטים לצבא ופניהם לתהנות הרכבת. בני משפחותיהם מלווים אותם ונפרדים מהם מתוך בכיה.

* פומראניה בפולנית „פומ'וה“ — „הבל ימו“: שם זה מזכיר בצלצולו מלה פולנית שפירושה „יעוור“, ובטימרא הנ"ל ניצל את משחקי-המלים.

התושבים ממלאים אחר פקודות ההאפלה, וככל זאת אין מאמינים במלחמה.

בערב שבת, באחד בספטמבר, ישבנו בבית לאחד ארוחת-

הערב. פתאום רעם. מה זה — פצצה?! אין איש מאמין — בודאק //

תרגיל-נסיון של „לופ“*) הכל מקשיבים לראדיו. אין זו הלצה. **מַסּוּאָה**
לא נסיון — זוהי הפצצה הגרמנית הראשונה. **MASSUAH**

למחרת היום, משעות הבוקר, גוברת הבהלה. אזעקות. אנו מתהילים לתפוס את המציאות החדשה, המבעיתה. אני יורדת לחנות לקנות נייר כהה לשם האפלת החלונות. בחנות היהודית פוגשת אני במקרה את אחד האדונים מבידגושץ. מה רבה עכשיו דברנותו, דווקא פה. בחנות היהודית...

כן, גברתי, אין אתם מכירים עדיין את הגרמנים; אולם אנה בנייפומז'ה, יודעים אנו מה טיבם; כמה סבלנו מידיהם בימי המלחמה הקודמת“.

עד יום אתמול נשכח הדבר מלבו; ועושים מסויימים יש בכוחם כנראה, לחדש את כוח-הזכרון.

בקרב אותם פולנים נלהבים מפומראניה מתחיל ציד המוני של מרגלים גרמנים. בעברך ברחוב אתה רואה אותם כשהם מאותתים בהוצפה כלפי האוירונים הססים בשמים. סכנה כמש לעבור את הרחוב כשמוזרה קטנה בידך, כי מיד עוצרים אותך ובודקים בכליך. בכל מקום רואים מרגלים. בכל הרחובות ובבניינים הציבוריים מופיעה הכתובת: „האויב עומד על המשמר“. בכל מקום חופרים תעלות-הגנה. בהפסקות בין אזעקה לאזעקה מקשיבים לראדיו: מה בפי אירופה?..

*) ר"ת של „הליגה להגנת מפני התקפתי-אוויר“.

3 בספטמבר. צרפת ואנגליה מתייצבות לימין פולין! בכל מקום נשמעות הקריאות: "תחי צרפת! תחי אנגליה!" התקוה גוברת. עוד בסוף אוגוסט זועזע העולם על-ידי "הפצצה הדיפלומטית": החוזה שנחתם במוסקבה בין סס"ר ובין ה"רייך" הנאצי.

שואה
MASSUAH

הסכם ריבנטרופ-מולוטוב הביא אכזבה מרה: רוסיה כרתה ברית עם גרמניה! אין אדם מאמין שברית זאת תאריך ימים, אך בלתי-היה היא מסייעת לגרמנים לכבוש את פולין. הכובש עולה על פולין משני העברים. ובכל זאת לא פוחדת זרם הפליטים מן המערב מזרחיה. העיקר — להתרחק מן הגרמנים! הכל עוברים דרך לובלין השוכנת על פרשת-הדרכים. האנשים נמלטים בבגדי לילה ונוטלים אתם דברי-ערך בלבד. רבים מהם גופלים בדרך, כי הגרמנים רואים גם את הפליטים בדרכים כמטרה צבאית.

בתשיעי בספטמבר הותקפה לובלין בהפצצה גדולה שלא היתה כמותה עד כה. עד אותו יום ישבנו כולנו שלחים בבית. ביום ההוא נעתרנו לבקשות אמא ועזבנו את דירתנו שהיתה סמוכה למטרות צבאיות שונות. בעיר שבה היו שלושה בתי-חרושת למטוסים וקס"ר קטין, לא נמצא עד היום הזה אף תותח אחד נגד אויבוננו.

ישבנו בבית קרובים ברחוב-לובארטובסקה. זוכרת אני את לובלין הבווערת. רחל'קה עומדת לידי על הגזוזטרה וקוראת לאלהים במורא ופחד: "אלי, עיניך הרואות זאת, ואחה נתת רשות למשחית!". לא ידעה המסכנה, כי הדבר, שהיא מסתכלת בו כעת באימה, הוא כאין וכאפס לעומת כל מה שהתרחש כעבור שנים אחדות...

בלילה יושבים אנו במרתף הבית ברחוב-לובארטובסקה 15. המון אנשים נתאספו ובאו הנה, וביניהם גם חיילים משירות ההגנה מפני מטוסים. אין החיילים רוצים להישאר על משמרתם: "לשם מה? — שואלים הם — הרי פולין כבר נמכרה, הקצינים ברחו והם מעבירים

את רכושם במכונות צבאיות לכפר. הם צברו כסף ומתחכאים כעכברים, ומה לנו החיילים הפשוטים, כי גזרף את נפשנו למות?..

רעם הפצצות נשמע בלי הפוגות. מפציצים את מרכז העיר

שאוכלוסיתו צפופה ביותר. הרי זו מלחמת-עציט — מלחמה גנר

אזרחים חסרי-ישע.

משואה

MASSUAH

לפת-פתאום מתפרצים למקלט כמה אסירים פוליטיים. הם פירקו

את הנשק מעל השומרים ונמלטו על נפשם. עכשיו בוכים הם בדברים

עם הוריהם. ידידים בודקים את בגדיהם בקפדנות, מוציאים רשימות

ותעודות שאין בהן צורך, קורעים אותן לגזרים. שורפים באש הנר,

משליכים המימה. עדיין נערים הם, וכבר הספיקו לשבת שתיים-שלוש

שנים בבית-הסוהר בעוון קומוניזם.

ביום ה-13 בחודש היחה שוב התקפת-אייר עזה על לובלין. כשוך

הסעו יצאתי עם חניקה לחפש מכרים בין הרוגי התפצצה. החללים

הראשונים. משפחות שלמות מוטלות כאן קבורות תחת עיי המפולת.

אני עובדת בבית-החולים. הפצועים רבים מאד. רעם התותחנים מן

החזית המתקרבת מלווה את אנקות הפצועים. הרעם מתגבר ולבסוף

משתתק לפתע-פתאום...

18 בספטמבר. גרמנים נעולים מגפיים גדולים נכנסים ללובלין.

התותחנים נשתתקו, האנקות לא הדלו. בבוקר הראשון אספו את כל

הגברים. אני אצה הביתה לאחר תורנות לילה. בעיר אין רוח חיים.

את אבא לקחו עם שאר האנשים לככר-ליפובה 7. בדרכי רואה אני

בככר-הקתדראלה בתורות פולניות העוסקות כבר בעסקי עגבים עם

הגרמנים. הכנסיה בערת, אולם הבחורה הפולנית מבינה יפה-יפה את

הגרמני במחיר השוקולאד היהודי שהוא מגיש לה.

במכר-ליפובה ממייגים את הגברים לפי הגזעים. את היהודים מקיפים במכונות-יריה. מחזיקים את התושבים כבני-ערובה עד שרשוב העיר למסלול החיים ה"תקינים". אחרי-הצהרים עלה בידי לשחוח את אבא בעזרת הצלב האדום. בערב, לאחר השעות המתרות בהלכה ברהובות, מניחים לקבוצת אנשים ללכת הביתה.

משואה

בו בערב מביאים לבית-החולים את הקרבן הראשון של המשואה ההיטלרי. יהודי ששחרר בשעה מאוחרת רץ מן הככר לביתו, מתלך שלושה קילומטרים, ומצא את מותו בחצר ביתו "בעוון" הליכה ברחוב לאחר השעה המתרת. מדי יום ביומו מביאים "פושעים" יהודים חדשים. מי שעמידתו בתור לקבלת לחם אינה כשורה, מי שאינו מברך חייל גרמני וזיכוא בזה צפוי לעונש מיתה.

מתחיל שוד החנויות והדירות היהודיות. תושבי המקום הפולנים הם המוסרים לגרמנים ידיעות מדוייקות. "ביטטה, ביטטה!" — מזמין הפולני את הגרמני לחנות יהודית. ילדים קטנים, שלא למדו עוד לדבר כראוי, קוראים "יודה" לכל יהודי עובר ושב. שורות ה"פולקס-דייטשה" (תושבים ממרצא גרמני) הולכות ומתרבות. כל פולני עשיר נזכר פתאום, כי יש לו במשפחתו טבא או סבתא שאף אם אינם מזרע הגרמנים, הרי לפחות שירתו פעם כצבא הגרמני. יום-יום שומעים על פלוני או, אלמוני שהושלך מדירתו; במקום פלוני מצאו "ואלוסח", במקום אלמוני גילו ראדיו. על עבירות כאלה שולחים למחנות-ריכוז.

באחד בנובמבר קושטנו במגן-דוד צהוב. מה נורא הרושם שעשה עלי ר"ר טנגבאום הזקן שהקדים לבוא לבית-החולים ותטלאי מדובק על בגדו. עיני נתמלאו דמעות. הקפנו אותו והוא הריגיע אותנו בקולו הרועד: "אין בכך כלום, ילדים; גם כך נישאר יהודים, אין זאת חרפה לנו".

איני יודעת מדוע נהרגשתי כל כך למראת הזקן הטוב. אך גם לפני שנים אחדות התרגשתי מאד בראותי את המחנה „הטלאי הצהוב” בהצגתו של גראנאך. בשעה שענדתי את הטלאי לא חרה לי הדבר, תמיד הלכתי בראש מורם. פעם שמעתי מפני גרמנים שעמדו ברחוב: „זיה מאל! די טרייגט דען שאַנדצייכן ווי איין עהרנצייכן” („הבגטה”). היא גושאת את אות־הקלון כאילו זה אות־כבוד!”, דאָס איס־מאָסבאַם מִיך איינע עהרע איינע יידין צו זיין! (“כבוד הוא לי להיות יהודיה!”). עניתי בעברי על פניהם. הם נענעו בראשיהם — וכנראה, לא יכלו לתפוס את הדבר.

כל פקודה חדשה מכריזה על עונשים חדשים. לזבלין היהודית משלמת מס בעד ה„זכות” לשאת את הטלאי מלפנים בלבד (בלודו נשאו אותו גם על השכם, ולכן קשה היה ליהודים העוברים ברחוב להישמר מפני המכות שהיו ניתכות עליהם מאחור). מתחילות הגזירות האוסרות על היהודים לעבור ברחובות מסוימים, יוצאת פקודה המחייבת לברך כל גרמני העובר ברחוב ולפנות את המדרכה בפניו. עתים אתה סופג סטירה מפני שאינך מברך גרמני העובר על פניך; ועתים אתה נענש דווקא מפני שבירכת; כלום נתנה לך זכות לכך? כלום מפרך או מודעך הנחו? ...

באחד בנובמבר השתתפתי בהלוויית אחד החולים ששמו היה קורנרייך. בימי המלחמה הראשונים היה האיש בין הפליטים שבאו מקראקא. ליד רדום תפסו אותו הגרמנים וביקשו להטביעו. דעתו נטרפה עליו וגברה מחלתו הישנה „אַנגינה פקטוריס”. למשפחתו לא היתה דירה בעיר הזרה ובקושי הכניסוהו לבית־החולים. בלילה השתולל החולה והיה זורק דרך החלון כל מה שהעלת בידו. היה בזה

משום סכנה לכולנו, כי הבניין הסמוך של „ישיבת חכמי לובלין“ המפורסמת הפך עכשיו לבית-חולים בשביל אנשי „ס. ס.“ הנשלחים מן החזית. פעם נודמן לי להיות בבית-החולים בשעות הקלה וטיפולתי בחולה זה. נראה שקולי השקט השפיע עליו לטובה, והוא היה מצוית לי וממלא אתר הוראותי כאילו מתוך היפנוזה. בלילה ברירה, נאלצתי לקבל עלי תורנות לילה ולטפל בקורנרייך ^{מסוואה} MASSUAH שבוע ניטל ממנו כוח הדיבור. צר היה לי על הזקן הטוב ועל משפחתו ונשארתי ליד מיטתו עד צאת נשמתו.

אני, בתו וחתנו היינו המלווים, ומלבדנו אין איש. עגלות-מתים לא היו עוד ברשותנו, ולפיכך נשאו שנים ממשרתי בית-החולים את המת כשהוא עטוף בשמיכה. בלכתנו אל בית-הקברות עברנו ליד הישיבה. על הבניין המפואר נראו עוד אותיות-זהב עבריות, ומתחת לתן לוח ה„שטירמר“ ועליו הכתובת: „יודה פעררעקע!“ גרמנים ופרוהחים פולנים שעמדו לפני הישיבה רגמו את המת באבנים... אכולי קור ומדוכאים שבנו אל החדר האפל, שבו התגוררה משפחת הפליטים מקראקא. זקנה קטנה, אלמנת קורנרייך, יצאה לקראתנו. נשקה לי בראשי: „תודה לך, בתי, על שהמתקת את ימיו האחרונים והקשים של בעלי, שחייתי אתו וחי אושר במשך חמישים ושתים שנים“ — אמרה ונעתה בבכי.

לפני ה-11 בנובמבר התחילו לאסור את אנשי האינטליגנציה הפולנית והיהודית בלובלין ולשלחם למחנה-ריכוז. כמה מזור מראה האסידים היהודים בלי זקנים והכמרים בלי גלימות, „הפולקסדויטשה“ החדשים אינם גרועים מפני מסירת תלמידים בני שלוש-עשרה לבית-הסוהר. מובן, כי בתי-הספר היהודים בלובלין לא נפתחו עוד. התחילה חטיפת אנשים בשביל עבודות כפיה. חוטפים גשים הדרות ומכריחים אותן לנקות רצפות בחלקי בגדיהן. בעיני ראיתי כיצד

תפסו יהודי זקן והכריחוהו לנקות בלשונו את בור-השופכין. והרי בקראי פעם את „הספר החוטם“ נראו לי הדברים כמוגזמים. מנת המזון היא מנת-רעב. הקור עז. בבית-החולים רבים המתים.

הרוסים הולכים ומתקרבים. כבר הגיעו עד כדי 6 קילומטרים מלובלין. היהודים נמלטים לאזור הרוסים. בקריאות שמחה מברכים הם את הצבא האדום. בהתאם לחוזה הרוסי-הגרמני לא כלל האזור הרוסי את תוויסלה כי אם את הבוג; לכן התחילו הרוסים אחר כך לסגת אחור, כשהם מדברים על לב האוכלוסיה המקומית להימלט ולחזור אתם. רבים הלכו אחריהם, אולם הנשואים סבלו מחמת התלהבותם זו של היהודים לצבא האדום, ונחשול טרעות פרץ בשטחים שעזבו על ידי הרוסים.

פאריס, 15 ביוני 1945

בפברואר 1940 הובא ללובלין מחנה שבויים יהודים ששירתו בצבא הפולני. הפולנים „הבריחים“ לנשק, הודיעו מיד לאחר שנלקחו בשבי, כי אין ברצונם להיות ביחד עם היהודים. מפקד המחנה דולף הוא בעל אות-הצטיינות של „בלוטרייכר“, לאמור: מספר קרבנותיו עולה על 1000. כדי להגדיל את זכויותיו אלה הריוהו מגדיל יומיים את מספר קרבנותיו החפים-מפשע. בתוצות העיר תופסים את כל חולי-הרזת היהודים ומצלמים אותם. תצלומים אלה נשלחים אחר-כך ל„שטירמר“ המציגם לראיה כיהודים „טיפוסיים“. לאחר מילוי „תפקידם“ זה נרצחים המסכנים ביריות.

יהודי הוץ-לארץ הראשונים המגיעים ללובלין הם היהודים הגרמנים משטטין. את הנוער שולחים לעיירות שבסביבה. את תוקנים ותחולים, שלא עצרו כוח ללכת בשלג בקור של 35 מעלות, מכניסים

לבית-החולים. אני משגיחה על המחלקה הזאת. מחנות צער ויאוש אנשים שהיו פעם עשירים ועודם פאסריליטיים גרמנים (כולם עונדים עוד את צלבי-הברזל שניתנו להם על הצטיינותם במלחמת-העולם הראשונה). מושלכים כדגים מלוחים מתוך המזחלות. כל ההפצים נלקחים מהם. אפילו אלה שהורשה להם לקחת עמם. רק מפתחות מזוודותיהם נשארו בידיהם, הם שומרים עליהם בהקפדה יתירה. כולם **מספרי** ורגליהם קפואות. במשך יום אחד נעשו אצלנו 300 ניתוחים של אצבעות הרגלים והידיים. שבעה-שמונה אנשים מתים יום-יום במחלקה. הם גוועים דומם. ללא אנהה. כתרנגולות. יש מתים ויש נולדים. כי המאורעות לא עיכבו את הנישואים ולא מנעו את הלידות. ולא עוד אלא שמשפר הנישואין הולך ורב, כי בתחילה התחשבו בזוגות הנישואים בשעת הגירוש למחנות.

תופעה מזרה באמת התרחשה באותו פרק-זמן בבית-החולים שלנו. יום-יום היה מספר הנולדים במחלקת-היולדות עולה בר-בד עם מספר המתים במחלקת הזקנים. מצב זה התמיד במשך שבועיים. דוכה שהטבע עצמו לא רצה להשלים עם כליין הגזע היהודי.

הצרות האחרונות משכיחות את הראשונות. לובלין היא עיר-המעבר לכל צרות ישראל. המגורשים מגרמניה מובלים לובלינה ומחנות-הריכוז הגרועים ביותר נקבעו בפלך זה. לפי הידיעות שתגיעו אלינו עמדו לרבו באזור זה את כל יהודי אירופה. כללו של דבר, היסלר מקים בפלך לובלין „ארץ-ישראל חדשה“, אלא ש„בארץ-ישראל“ זו מצאו מנותת עולם יותר יהודים מבכל ארץ אחרת...

פליטי לודז, קאליש ושיראדז באים ללובלין. אנשים אלה שרויים בעוני ובחסר-כל, כי הם הדלים שבאוכלוסי הערים האלה; העשירים הקדימו לברוח לוארשה. קהילת לובלין אינה יודעת מה לעשות בהם.

גרוע מכל הוא עניין השיכון כיוון ששכונות המגורים מתמעטות והנלכות; היכן לשכן אנשים רבים כל כך?

הגרמנים מצריזים „בגדיבות־לבש“ על שיחרור־ שבויי־המלחמה היהודים מן המחנות בתנאי שילבשו בגדים אורחיים. בדרך זו שללו מן היהודים הללו את זכויות שבויי־המלחמה, ובתורת אורחים נעשו מעתה שותפים לגורלם של כל היהודים. הקהילה מסדרת אוסף בראשיתו במל מקום שידה מגעת. פעם סירבה לספק בגדים ודרשה לשחרר את השבויים במדי־הצבא. הגרמנים הוציאו 250 שבויים וביער הסמוך לטראווניקי רצחו אותם ביריות...

הקהילה נאלצה לחזור בה מדרישתה. לאחר התייעצות בין ועד־ הקהילה והנהלת בית־החולים, הוחלט למסור לשבויים את בגדי היהודים הגרמנים שמתו. היהודים הגרמנים איימו שיודיעו לגסטאפו. ד"ר גרוסמן, פליט מצ'כוסלובאקיה שעבד אותה שעה בבית־החולים, נשא בפניהם נאום בנוסח הגרמנים ואז „הבינו“.

במאוס 1941 החליפו את הטלאי הצהוב בסרט לכן עם מגידוד כחול ענוד על השרוול. היה לדבר טעם מיוחד. הסרט נראה מרחוק יותר טוב מהטלאי הצהוב. פעולת הגירוש למחנות במשכת בלי הפסק. בכל עיר ועיר הוקם „ארבייטסאמט“ (משרד־עבודה) יהודי מיוחד הכפוף ל„ארבייטסאמט“ הגרמני, שמתפקידו לארגן את החטיפות. אך לא תמיד סומכים הגרמנים על היהודים, ולעתים קרובות עושים הם את המלאכה בעצמם.

תכופות מעירים אותנו בלילה. הגרמנים דופקים במגפיהם ומקימים רעש ובודקים כל מקום בפנסים. על פי רוב לא שיתק להם מולם אצלנו, שכן נשים בלבד היו בבית; אבא ישן בדרך כלל בבית־ המלאכה, או שהחזיק בידו פנקס־עבודה. עתים דווקא הנשים נאלצו

להסתתר, כי הגרמנים היו מתעלמים לפעמים מחובתם לשמור על
„טוהרת הגזע“ והיו עוסקים בהטיפת נשים. הנשים היו קופצות בלי
לתוך החצר ומתחבאות בכל מקום שנודמן להן.

בלובלין מסדרים הגרמנים מקומות עבודה, אחד ברחוב-לייב
בהנהלת הצבא הגרמני; שני ברחוב-אנגרודובה בתנהלת הוואנדאר-מאס
ושלישי בפיקוח „ס. ס.“ כאן מוצאים עבודה בעיקר הפליטים מערים
אחרות שבפולין. התושבים הקבועים הסתדרו ביתר קלות וכשהיתה
אפשרות להימנע מעבודה, לא רצה איש מהם לעבוד אצל הגרמנים
במחיר 2 זהובים ליום ולהיות תמיד צפוי למכות. במרוצת-הזמן נתברר
שזהו הדבר הטוב ביותר; כי עם יצירת הגיטו אפשר היה לעסוק
בהברחה למקומות שמחוץ לתחומי הגיטו.

כל העובד אצל הגרמנים או במוסדות הקהילה היה מקבל פנקס-
עבודה. פעם הגיעו הדברים לידי גילוי „אהבה“ אנטישמית מובהקת.
הוואנדארמריה שהיתה זקוקה לפועלים, חסמה את הרחוב וחטפה את
העובדים השבים. מי שיש לו תעודה כלשהי, מראה אותה; אך
הוואנדארמים לא רצו להתחשב בפנקסי-העבודה שהוצאו עלידי
ה„ווערמאכט“, ולקחו את האנשים לעבודתם. כיון שנודע הדבר לאנשי
הצבא, יצאו החוצה והתחילו לחטוף את היהודים מידי הוואנדארמריה,
מעין: „אתה מכה את מושקה שלי, לכן אפה אני את מושקה שלך.“
כמעט פרצה מלחמת אגרופים בין הגרמנים לבין עצמם, עד שבא הצד
השלישי — אנשי ס. ס. — ויישב את הסכסוך.

בבילויץ הוקם מחנה-עבודה מן הגרועים ביותר. דולף הנ"ל נתמנה
מפקד המחנה. תפקידו היה לתקם ביצורים, ומטרתו — להשמיד את
היהודים. עובדים שם בביצות בנגדים רגילים, ואין פושטים אותם
במשך שלושה חדשים רצופים. תנאי השינה בלתי-נוחים בתכלית:

ישנים בצפיפות אימה וצר המצע מהשתרע והמבקש להתהפך על צדו
האחר, אינו יכול לעשות זאת אלא אם כן יתהפכו כל הישנים באותה
שורה. על המזון מוטב לא לרברב. יש כאן גם אנשים מזארשה.

על כן רבה העבודה בבית-החולים שלנו. פנמת. התנוונות גופנית,
מחלות הכליות, דיזנטריה, הפרעות עצבים, שחפת וטיפוס-הבהרות
קוצרים כאן את קצירם. בית-החולים קטן מלהכיל את כל האוכלוסיה
האלה. והגרמנים באים יום-יום לשם בדיקת-הנקיון ולוקחים מיטות,
וכלי-מיטה.

אנו, האחיות העלובות, רוצות לבכות מרוב יאוש ואזלת-יד. הנה
הביאו שוב „איש-מחנה“ מלא כינים. היום נגלחו מכף רגל ועד ראש,
נרחצנו, נמרח את בשרו במשחה נגד כינים, ניתן לו בגדים נקיים.
ולמחרת היום יצאו שוב הכינים למסעותיהן; הן מקננות מתחת לעור
וקשה להשמידן. את התחבושות מתליפים בכל חמשה-עשר ימים.
חסרים חמרים לתחבושות. יתר על כן, אנשים אלה מלאים קאפריזות,
ואינם תופסים כלל את תנאי הזמן והמקום שבו הם שרויים. ואשר
לאוכל באים הם בתביעות מופרזות מאד. אנשים אלה דעתם טרופה
עליהם כל הזמן.

נפתח בית-החולים חדש למחלות מידבקות. ארבעה חולים שוכבים
במיטה אחת — אם ספסל-עץ ראוי לשם מיטה. מי שדעתו צלולה
מוטל ליד חוליה חסרה-הברה. הלה עושה את צרכיו תחתיו ותחת
שכניו. בני-אדם מתים בצוותא; מיד נוטלים את המת ומצרפים שכן
חדש לשלושת הנותרים בחיים. מלאך-המוות חוגג את הגו...

עלידי ניתוק שכונות שלמות הגבירו הגרמנים את מצוקת
השיכון והרסו את תנאי ההיגיינה. נמצאו בעלי-תחבולות שהיו
משכיבים אחד מבני המשפחה במיטה ותולים על הדלת כרטיס:
„טיפוס-הבהרות“. הגרמנים חששו למחלות מידבקות בדירה מזוהמת

ולא היו נכנסים לתוכה. ובדרך זו היו בני־אדם מצילים את שארית
רכושם.

רבים מרופאינו ואחיותינו מצאו מותם במגפת הטיפוס הנוראה.
לבסוף הוכרחנו גם אנו להחליף את דירתנו. יש לנו חדר קטנטן עם
מטבח. אנו מתגוררים לבדנו על סף איך פרוץ ואין צווחה רבנית
תמיד במעונות המשותפים. מקום עבודתי קרוב לדירה. אבא **משה**
MASSARAH כל הזמן בבית־המלאכה שלו שמחוץ לגיטו.

יום אחד ישבתי בבית לאחר תורנות; אמא הלכה להביא סעודת
צהרים לאבא. והנה פרוץ הביתה פועל הנושם בכבדות: „סליקה,
מהרי רוצי, לבית־המלאכה — הגרמנים מכים את אביך!“ רבונו של
עולם, מה קל לומר: „מהרי רוצי!“ ומרחוב מיקולאי הקדוש ועד
„רחוב 3 במאי“ מהלך שלושה קילומטרים!...

אני מתלבשת בחפזון ורצה בדרך אהת, ולאחֶקֶה אינה ממתינה
ופונה בדרך אחרת בקוֹתָה להגיע לשם בהקדם. כשהגעתי ל„רחוב
ה־3 במאי“, ליר בית־החרושת של וולסקי, פגשתי את לאחֶקֶה עם
אבא בעגלה, וכולו מגואל בדם. אני עולה על העגלה ונוסעת עמו
לבית־החולים. לאחֶקֶה הולכת הביתה להרגיע את הילדים.

בדרך מספר לי אבא: הוא התקין טבעת בשביל אחד מאנשי ס.ס.
ועמד לגמור עבודתו, והנה בא איזה גרמני, „טוטנקופף“, (נושא סמל
גולגולת־מת), הטבעת מצאה חן בעיניו והוא דרש מאבי לתתה לו.
אבא מסביר, שגרמני הוא שהזמין אותה, שהכנת טבעות אינה
מלאכתו, ואף־על־פי־כן מתחייב הוא להמציא לו טבעת אחרת מסוג
זה. אך הגרמני אינו רוצה לשמור מאומה — השקה גפשו בטבעת זו
דווקא. במי מן הכלבים להתגרות? פתאום תפס הגרמני איזה כלי
קהה והתחיל מכה את אבא בלי רחם, בראשו ובכל מקום שידו השיגה.
אבא התעלף ונפל. הגרמני בעט בו. השיב רוחו אליו וציווה להראות

לו איך סוגרים את המעול המסוכן של הדלת. וכך השאיר אותי
כשהוא מתעלף ושותת דם.

תארי. לעצמך את הרגשת אמא העלובה כשמצאה את אבא במצב
זה! אזהרות אבא לא השפיעו עליה; היא לא זזה מן המקום עד
שמצאה מישהו שהוציא את המפתח מידי „נושאי־הקולטור“ השיכור
בבית־החולים תפרו לאבא את פצעיו, נתנו לו כמה זריקות, ורק
שנח שבועיים חזר הביתה לימים הנוראים.

בימי החגים ערך אבא „מניין“ בביתו בשביל יהודי הסביבה.
בבתי־הכנסת התפללו רק בראשית הכיבוש. הגרמנים הוציאו את
היהודים החוצה כשהם עטופים בטליתות, הכריחום לרקוד „מה־יפית“
וצילמו אותם בשביל ה„שטירמר“. יהודי לובלין ערכו אז בפעם
האחרונה את תפילתם בציבור. עדיין מצלצל באוזני קולו הערב של
אבא העובר לפני התיבה...

פעם אחרת ביקרתי אצל אבא בבית־המלאכה, וכשנכנסתי לתצר
עם אמא ועם פליטה אחת מקאליש שהתגוררה אצלנו, תפס איש ס.ס.
אותנו ואת היהודיות האחרות שנמצאו בתצר, ופקד שכל אחת מאתנו
תביא תוך המש דקות יהודי אחד לפחות; ובינתיים נשארה בידו
האשה הקשישה והשמנה ביותר — בת־ערובה. חששתי להסיפת אתי
וניסיתי להסביר להם, שאין אני מן הבית הזה. בתשובה ספגתי
בעיטה, ואז פנינו אשה אשה לעברה. אני עולה במדרגות. מה
לעשות? האסגיר יהודי לעינוי המחנה, או אפקיר אותה למוות?

ומלמטה עולה קול התליין: „נאך פיר מינוטן, נאך דריי מינוטן“
(„עוד ארבע דקות; עוד שלוש דקות“). מה לעשות? אילו לקח אותי
בתורת בת־ערובה, היה הדבר ברור — אולם אותה אשה היא אם
לילדים קטנים!..

אני בכנסת לדירות ופוקדת על הגברים להסתתר כראוי. ומלמטי

מגיע הקול: „נאך צוויי מינוטן, נאך איינע מינוטע“ („עוד שתי דקות, עוד דקה אחת“)...

סתאום צעקה, מהלומות ובכי! אני רצה למטה: אחת היא לי מה יעשה בי. והנה נודע לי, כי בתה של אותה אשה נפלה לרגלי הגרמני. גשקה מגפיה התחננה לפניו וביקשה רחמים על אמה — הרי **מטולה** אב. הגרמני בעט בה: „דו שווייז, דו זאלסט ניכט וועגן **MAGGI**!“ מוטער שפרעכנ“ („חזירה שכמותך, אל תשאי את שם אמי על שפתיך!“). אולם הסתפק בזה שהיכה את האשה עד אבדן הכרתה, השאיר אותה כשהיא מתעלפת והלך לו.

פאריס, 20 ביוני 1945

ביוני 1941 התקיימה גרמניה את רוסיה. לא היה גבול לשמחתנו. הכל צופים את סיומה הקרוב של המלחמה. נזכרת אני במכתבו של זקן אחד, ציוני מויטומיר (הבן הראה לי את הטכתב אחרי מות אביו). בעצם ימים הקיץ הרגיש הזקן במותו הקרוב והוא מתאר את בית-החולים שלנו מתוך הזמור רב; לבו היה טוב עליו על אף היותו על סף המוות, כי אכן האמין בישועתנו הקרובה. „באביב ינחלו הגרמנים תבוסה במלחמה. את קברי תכרו לי ליד פתח בית-הקברות ממש — לא באחד ממקומות הכבוד המרוחקים, — כדי שלא תצטרכו להרחיק לכת אל קברי לכשתבואו להודיעני את הבשורה הטובה על גאולתנו אשר תבוא באביב. ואני אשמח בקברי יחד אתכם“...

שנה-שנה עם בוא האביב משתעשעים אנו בתקוות... וכינתיים מתקדמים הגרמנים אל לב רוסיה ומוסיפים לענותנו בעינויים חדשים לבקרים.

אזנה שנה מתרחש משהו, שעדיין אין אנו יודעים מה טיבו.

מִיִּדְאֻק — מושב קטן ליד לובלין שעד כה לא ידענוהו —
 מתחיל להיות נישא בפי כל. למיידאנק זו מתחילים להביא את
 היהודים מצרפת והולאנד. אבא מוסיף לעבוד סמוך לתחנת-הרכבת.
 הוא רואה את ההמונים החדשים הבאים ותבילות בדיהם לצרכי
 עבודה. בתחנת-הרכבת בלובלין נוטלים מהם את התבילות ומוליכים
 אותם למיידאנק. אחר מתחילים לשלוח את השבויים היהודים מן
 הצבא הסובייטי. עוגש מוות צפוי לכל מי שניגש אל האנשים האלה.
 המחנה מוקף תיל דוקרני מחושמל. רק לפעמים באים העצורים
 מליפובה לעבוד סמוך למחנה. בבואם משם הם שרויים בפחד, וכמעט
 שאינם מאמינים עוד בתויהם. מספרים על לאטבים רמיקומה
 השומרים על המחנה, תולים יום-יום כמה יהודים, ונותנים אחר כך
 את בשרם מאכל לנשאים במחנה. אין איש יודע אל גכון מה
 מתרחש שם. מספרים שכולם לבושים פיזאמות לבנות-כהולות ונעולים
 ערדלייען ושרביט גזעים ברעב יום-יום.

אנו רואים אותם אחר כך בחורף, כשהם מובלים ברגל למרחץ.
 לבושים פיזאמות בלבד, מהלך שמונה קילומטרים. הם עוברים ליד
 בית-החולים אל המרחץ שמאחורי שער-לובאארטוב. עצורי ליפובה
 יודעים לפעמים את שעת בואם של השבויים ומכינים לחם בשבילם;
 אך לא תמיד עולה הדבר בידם. כמה מהם נמלטו לתוך בית-החוליט
 כשהם נרדפים עליידי הגרמנים והלאטבים. כהרף-עין היינו מסדרים
 בחור כזה בתוך אחת המיטות. כשאנו רועדים מפחד פן יפרצו
 הרודפים אחריהם ויכירום.

איני יודעת כיצד נמצאו בין כתלי בית-החולים שלנו כמה חולים
 מן השבויים הסובייטיים; איש מהם לא היה מקודם במיידאנק. היו
 שם קזמוניסטים בעלי-הכרה, המשטר הסובייטי מצא חן בעיניהם
 ומוכנים היו להקריב חייהם למען רעיונם. אולם היו גם מתנגדי

מיידאנק — מושב קטן ליד לובלין שעד כה לא ידענוהו — מתחיל להיות נישא בפי כל. למיידאנק זו מתחילים להביא את היהודים מצרפת והולאנד. אבא מוסיף לעבוד סמוך לתחנת-הרכבת הוא רואה את ההמונים ההדוטים הבאים וחבילות בידיהם לצרכי עבודה. בתחנת-הרכבת בלובלין נוטלים מהם את החבילות ומוליכים אותם למיידאנק. אחר מתחילים לשלוח לשם את השבויים היהודיים MASSIVE הצבא הסובייטי. עונש מוות צפוי לכל מי שניגש אל האנשים האלה. המחנה מוקף תיל דוקרני מחושמל. רק לפעמים באים העצורים מליפובה לעבוד סמוך למחנה. בבואם משם הם שרויים בפחד, וכמעט שאינם מאמינים עוד בחייהם. מספרים על לאטבים רמייקומה השומרים על המחנה, תולים יום-יום כמה יהודים, ונותנים אחר כך את בשרם מאכל לנשואים במחנה. אין איש יודע אל נכון מה מתרחש שם. מספרים שכולם לבושים פיז'אמות לבנות-כחולות ונעולים ערדלי'עק ושרבים גועימ ברעב יום-יום.

אנו רואים אותם אחר כך בחורף, כשהם מובלים ברגל למדחץ. לבושים פיז'אמות בלבד, מהלך שמונה קילומטרים. הם עוברים ליד בית-החולים אל המרחץ שמאחורי שער-לובארטוב. עצורי ליפובה יודעים לפעמים את שעת בואם של השבויים ומכינים להם בשבילם; אך לא תמיד עולה הדבר בידם. כמה מהם נמלטו לתוך בית-החולים כשהם גרדפים על-ידי הגרמנים והלאטבים. כהרף-עין היינו מסדרים בחור כזה בתוך אחת המיטות, כשאנו רועדים מפהד פן יפריצו הרודפים אחריהם ויכירום.

איני יודעת כיצד נמצאו בין כתלי בית-החולים שלנו כמה חולים מן השבויים הסובייטיים; איש מהם לא היה מקודט במיידאנק. היו שם קומניסטים בעלי-הכרה. המשטר הסובייטי מצא חן בעיניהם וטובנים היו להקריב חייהם למען רעיונם. אולם היו גם מתנגדי

המשטר, כנהוג בכל מדינה ומדינה. ופעם נמצא עזינפש אחד שנמלט גם ממדידאנק. לשם הסלת פחד על האחרים בתרו הגרמנים מאה אפי מתוך השורה וירו בהם לעיני הנשואים. ומצרפת והולאנד הוטפו להגיע מכתבים ל„מחנה העבודה“ מיידאנק...

משואה
MASSUAH

כניסת ווארשה

פאריס, 25 ביוני 1945

חניקה גרה או בווארשה עם בעלה ישראל זלצר. היא עובדת בבית-הספר, אולם סיבת יציאתה לווארשה, שיוקר החיים גדול בה הרבה יותר, היה הצורך לקיים בבירה את מרכז הסתדרותנו „גורי דוניה“, בימי הגנת וארשה חלה הפסקה קלה בעבודת התנועה. בימים תהם הוציאה מפקדת העיר פקודה לנוער לעזוב את עיר-הבירה. רוב חברי ההנהגה הראשית של „גורדוניה“ יצאו למזרח ופתחו בעבודה בלבוב, בוילנה ובנקודות אחרות. בלבוב עבדו צפוריקה פלדמן מרוכנה ואברמק פוטרמן מלובלין, בוילנה יצחק זילברברג והיה גולדברג. הצלחנו לקיים קשרים אתם. על השאר לא ידענו מאומה.

מיד לאחר שביתת-הנשק יצא ישראל זלצר לווארשה כדי להתחיל בעבודת התנועה ולמצוא את הארכיון, אם אפשר. לאחר זמן מועט תצא גם חניקה. ואז יהקשרו עם שווייץ עלידי נתן שוואלב, ועם פורטוגל ושאר הארצות שאפשר להתקשר אתן. כעבור זמן-מה הביאו לווארשה את אליעזר גלר מאפוצ'ינה. שלושתם עובדים ביחד ברחוב נובוליפקי מס' 53. על אליעזר הוטלה עבודת חינוך הנוער, חניקה מנהלת את המזכירות, וישראל מטפל בשאר הענינים האירגוניים. כגון אישור תוקי של נקודות-עבודה שונות וכיוצא בזה. כיצד והיכן אפשר היה לנהל את עבודת החינוך בקרב הנוער?

ידוע שהעבודה נעשתה במחתרת. לרגל צימצום מספר בתי-הספר הוקמו „תאים“ בכל גוש דירות או במטבחים הציבוריים, ו„תאים“ אלה היוו כעין „סניפים“.

היה נעים להיכנס ל„פינה“ כזאת, שעל אף האיסורים והתחשואה פנת שררה בה אוירת חופש ונעורים, בפיות פעורים הקשבו הילדים לדברי אליעזר שטיפר להם על ארץ-ישראל ולימדם לשיר שירים עבריים: לאחר השיעור היו הילדים אוהזים בשרוליו ושואלים: „האם בארץ-ישראל גם כן כך?“

פני אליעזר היו קורנים בצאתו משיעור כזה, ובמשך שעה ארוכה אייאפשר היה להחזירו אל המציאות. „רואה את, סויקה — היה אומר לי בשעה שהייתי מבקרת ב„תאים“ שלו — „אלה הם ילדינו. אף-על-פי שרודפים אותנו, ממשיכים אנו בעבודתנו החינוכית-תרבותית ברחנר“.

אליעזר ערך עתון בשביל הנערים הקשישים בשם „דבר הצעירים“, ובשביל הצעירים ביותר — „הצופה במחתרת“. מחלקת הצופים היתה חביבת עליו ביותר; כאן חי בקרב הנוער, לכל ארגון או מפלגה היה מטבח ציבורי משלו. מלבד זה נוצרו קבוצות-הכשרה, קבוצת-ההכשרה של „גורדוניה“ היתה ברחוב נאלבקי מס' 23. החברים היו ברובם פליטי גורדוניה שבלודז. לנקודת-ההכשרה היה תפקיד כפול: ראשית: המשכת תנועתנו והכנת לחייט העמידים בארץ; ותפקיד צקטואלי יותר — העסקת אנשינו, שניתנו להם פנקסי-עבודה מתאימים, ובדרך זו גיצלו מגירוש למהגות. ישראל זלצר היה המומחה ל„ליגאליזציה“ של כל הדברים הללו.

לימים עולה בידנו לקבוע קשר מכתבים עם חברי התנועה בערים שונות של פולין והאגלמביה. אחר כך היה צורך לקבוע קשר ישיר בין ההנהגה ובין הקנים האלה ולערוך כינוסים מעיירות

מְשׂוּאָה
MASSU'AH

הסביבה. וכאן נתברר שאין איש יכול למלא את מקומו של אליעזר גלר, כי לפי מראתו היה „אנדק“ טיפוסי והיה מופיע כל הזמן בשם „אוגניוש קובאלסקי“. לאחר זמן, בשעת פעולת הגירוש מווארשה כשיהודים רבים, ובפרט יהודיות, נקלעו לאזור ה„ארי“ של ווארשה היה מבטו החודר של „אנדק“ יהודי זה מטיל פחד על כל שנודמן לו בדרכו.

התנאים החמריים בווארשה נוראים. הרובע היהודי הוקף חומה בגובה של שני מטרים וחצי עם כתובת: „טיפוס־בהרות — סכנת הידבקות“. ההומור היהודי העקבני ממציא הלצה גם על נושא זה: הגרמנים מקימים תומות בגובה של שני מטרים וחצי, כיון שחכמי ה„ראסן־אינסטיטוט“ (מכון לחקר הגזע) קבעו, כי פרעושי היהודים גובה פניצתם אינו עולה על שני מטרים וארבעים סאנטימטר...

בתחילה קיימים שני גיטאות, גדול וקטן, המתחברים על־ידי גשר ברחוב חלודנה. הגיטו הגדול מתחבר לרובע „הארי“ על־ידי שלושה שערים, שמשטרה פולנית־יהודית־גרמנית שומרת עליהם. מובן שבתנאים כאלה מתפתחות פעולות הברחה — אפשרות־הפרנסה היחידה והדרך העיקרית לאספקת מזונות בשביל הגיטו. לאחר שחומות הגיטו נסגרו באתר בנובמבר 1941, עברה פעולת ההברחה בעיקר ליד ילדים. כיון שלהם היה קל יותר להתגנב ולעבור דרך התורים והפרצות בחומה. רבים מילדינו שעסקו בכך נפלו בידי התליינים.

באותו פרק־זמן נותחתי בווארשה ובעיני ראיתי בהשתולל העוני והרעב בגיטו. בשנות 1940 ו־1941 נתקלת ברחובות באנשים שמתו תוך כדי הליכה. אל החלל שנפל היום היה ניגש מי שעתיד להיות חלל מתר או מתרניים והיה אומר ל„חברר“: „אתה מת ואין לך עוד צורך בבגדים, ואילו אני אוכל להיות במחיר בגדיך עוד יום־יומיים. סלח־נא לי, איפוא, אם אגזול את בגדיך, כי רעב אנוכי...“ אחר כך

מסואה
MASSUAH

רהובות הרבים בגיטו ווארשה...

היה פושט את בגדי החלל מעליו, יכסגו בנייר ואת הנייר יהדק באבנים אל גוף המת. רחובות הגיטו הווארשאי מקושטים בתלי בנייר לעתים קרובות מאד מניחות המשפחות לצמן את מתיהן ברחוב, כי אין בידן זהובים אחרים להוצאות הקבורה. וברחובות הזרועים תל

נייר כאלה עוברים המבריחים והשוטרים היהודים והם לבושים **מאמאה** ותמוסיקה הבכיינית של ה"דאנסיונגים" משמיעה את צלילי ה"טאגור" **MASSIAH**

בערבים, עם התחלת איסור ההליכה ברחובות (בקיץ משעה 9 בחורף מ-7) יוצאים עובדי "הברת הסד-של-אמת-פינקרטון" — צעירים אלגאנטיים במגפיים גבוהים, שכובעיהם שמוטים הצדה בגנדרנות — ומתחילים את קצירם הרב. נשתנו העתים וחל שינוי יסודי בטקס הלוויות. לפנים היו המוני בני-אדם מלווים מת אחד, ואילו היום מלווים שני אנשים בלבד — העגלון ועוזרו — עגלה שעליה נערמו גוויותיהם של מתים רבים.

בגיטו ווארשה פשה נבע חטיפות משני סוגים, את שניהם ראיתי מתוך חלון חדרנו הנשקף על פרשת-הרחובות סמוצ'ה ובוֹבוליפקי. הרחוב הזומה מרוב אדם — רעש, סחר-מכר, צעקות החוטפים והנגזלים. ה"חוטף" הוא כרגיל נער מהרחוב, על פי רוב יתום מהוריו, שאין לו מה לאכול, ורבים כמותו בגיטו ווארשה. אין לו כסף כדי לקנות משהו ועדיין יש בו זריזות של נער צעיר, והריהו משוטט ליד הדוכנים העלובים ומחכה לשעת-כושרו. אשה זקנה, תשושת-כוח, מתה למחצה, ניגשת לדוכן וקונה גור, חתיכת עוגה מקליפת תפוחי-אדמה, או דגים מסדיחים; הנער קופץ וחוטף את החבילה מתחת בית-שחיה. הזקנה העלובה מרימה קול צעקה, מתקהלים אנשים ולעתים גם שוטרים, ומוציאים את השלל מידי הפושע הצעיר. לימים געשו החוטפים זריזים יותר וכיון שחטפו את החבילה, הרי הם מכניסים אותה מיד לפיהם. התמון הזרעם אינו מספיק להוציא מידי

הגולן הצעיר אלא את הנייר המקומט והמלוכלך. אין „החטפנים“ ניגשים לעוברים ושבים עשירים, כי לאלה יש עוד כוח לחתוק את החבילה בחזקה בכף ידם. אין רגע בלי צעקות וצריחות.

פתאום מגיעה מכונית מבובליפקי. הרחוב מתרוקן בדרגה!

מסואה
MASSUAH

הגרמנים מעמידים את המכונית ומבקשים לחטוף אנשים בשם מסואה מחנות העבודה. אלא שאין ברחוב נפש חיה; רק שניים-שלושה בטלנים גופלים לעתים בפת. בקללת „דונרוועסער“ מפנים הגרמנים את המכונית לעבר סמוצ'ה, ובינתיים קם רחוב בובליפקי לתחה ומתמלא שוב המון עוברים ושבים. בני-אדם מסתגלים עדימהרה אפילו למצבים קשים ביותר. רעב, מגיפות, אקציות, שעות עוצר, ומאיך — כרוזים אסורים, קונצרטים, דאנסינגים, חתונות וחגיגות לידה...

פקודת הסגירה המוחלטת של הגיטו שהוצאה ב־1 בנובמבר 1941 עוררה שוב בחלה בקרב האוכלוסים. כל אלה שהתגוררו עד כה, באמתלה זו או אחרת, מחוץ לחומות הגיטו, אצים-רצים עכשיו כל עוד נפשם בם לחפש דירות, ומעבירים בעגלותיך את שארית הפציהם. מצב־הרוחות בגיטו הוא כבעיר העולה באש. וכאדם הנמלט על נפשו מתוך עיר בוערת, כך מיהרתי גם אני לחזור לובלינה לפני סגירת גיטו ווארשה ב־30 באוקטובר.

ישוב בלובלין

פאריס, 25 ביוני 1945

בלובלין משתוללת המגיפה ממש כמו בווארשה. וגם אני לא ניצלתי מן הנגף. כעבור זמן-מה חליתי בטיפוס וממני עברה המחלה ללא־הקָה. שכבנו בבית, כי לא רצינו ללכת לבית־החולים למתלוח

מידבקות, ואמנו היקרה לא יצאה מחדרנו וטיפלה בנו יומם ולילה.
בִּד במאָרס 1942 יצאתי שוב לעבודה. העבודה רבה וקשה. היי
לובלין זורמים „כתיקונם“.

בִּד במאָרס „כִּיבֵד“ הימלר את לובלין בביקורו. איש לא ידע
מה היתה תכלית ביקורו, אך הוא ביקר גם בשכונות היהודים.
בִּד במאָרס נצטוונו כולנו לבוא לככר ס. ס. לשם החתמת
פנקסי-העבודה. בככר נמצאים אלפי אנשים העסוקים בעבודות
הקהילה או עובדים אצל הגרמנים. עומדים אנו שם כל היום. אין
איש יודע, מה מטרת הטקס הזה. מתוך אינסטינקט משתדלת אני
בעזרת מכרים לרשום בפנקסים את שמות כל בני המשפחה.

עברו יומיים ללא מאורע. בִּד 17 במאָרס 1942 עסוקה הייתי
בתורנות לילה. בתצות הלילה הוארה פתאום העיר כמו לפני המלחמה.
מגיע קול צעקות — מה קרה?! האחות הראשית מסלפנת למקומות
שונים, אך אין עונה. בבית-החולים חרדה. במחלקתי גוססות שתי
נשים. האחיות והעובדים אחוזים בהלה. אין לצאת מבית-החולים.
כעבוד שעה בא במרוצה ד"ר הולצברג הגר בקרבת-מקום. הוא
נושם בכבדות. עם אשתו וילדו קפץ ועבר על גבי גדרות. דעתו
טרופה עליו ממש. ברצוני ליטול את הילד מידו, אך הוא מסרב.
לחץ את הילד אל לבו וצועק: „לא אתן את ילדי!“ אחר כך בא
אחד השוטרים מן ה„ארבייטסאמט“ היהודי. גם הוא אינו יודע מאומה
על המתרחש בעיר. בשעה 10 נצטוו השוטרים לעשות מלאכתם.
כלומר לחטוף אנשים לעבודה. בשעה 12 דאו פתאום אור חזק ונתקלו
בגרמנים ואוקראינים. אין איש יודע את פשר הדבר.

בִּד אחרי חצות באה ידיעה ראשונה מן הקהילה. חברי ועד
הקהילה נאסרו. רוחות שמועות על גירוש. במצב-רוחות כזה עובדת
אני עד אור הברקר. כתום התורנות נתפזת אני לשוב הביתה. אצלנו

היה שקט. בבורק הופיעו ברחובות מודעות אלה :

1. על כל היהודים שאינם עסוקים בעבודה לעזוב את לובלין.

2. על כל העובדים לעבור לגיטו ב' (הגיטו הקודם בו שוכנ

היהודים העובדים אצל הנרמגים).

3. גיטו א' (הגיטו שנועד בשביל עובדי הקהילה ושאר היהודים)

ממסואה
MASSUAH

מתחלל.

4. השלטונות יתחשבו רק בפנקסי-העבודה התתומים בחותמת

ס. ס. 15 לחודש זה.

5. בתי-החולים, כשאר מוסדות הקהילה, יפעלו גם להבא.

6. היהודים שאינם עובדים (שמספרם נקבע בדיוק) חייבים

להתייצב לפני השלטונות לשם גירוש. המגורשים רשאים לקחת

אתם מספר מסויים של חבילות וציידה לשני ימי נסיעה. מותר לקחת

דברי-ערך. הכל בשלחם מורחה לעבודה „מעבר לפוג“.

אנו מפסידים את הדירה. אך אין בכך כלום ; מאושרת אני, כי

ב-15 כבר הייתי בריאה למדי ויכולתי לסדר פנקסי-עבודה לכל בני

משפחתנו. רצתי כמטרופת, בסכנת נפשות, ללא „סרט“, אל שכונתנו

שהוקפה כבר בינתיים וניסיתי להציל קצת חפצים. אני סוחבת הכל

אל בית החולים, שהרי בית החולים נחשב בטוח למדי.

החורים והילדים הולכים לרחוב-קובאלסקה. אל האשה קופרמן.

בעלה ובנה נמלטו בראשית המלחמה לרוסיה. לעלובה זו אין זכות

ישיבה, אולם מאמינה היא שעוד תחזור. היא מוסרת בידי אבא את

כל עושרה, זהב ותכשיטים, בלי למנותם, שכן יודעת היא כי שום

דבר לא ילך לאיבוד. עמדנו בקשרי מסחר. אתם במשך כמה שנים.

אין לגשת לבתים שברחובות אשר נותקו מן הגיטו. האנשים

שהתחבאו ב-17 בחודש בחודי-מסתרים כדי להינצל מידיהם של

אנשי ה„ארבייטסאמט“, גוועים עכשיו ברעב. גם אחת ממכירותי

לא יצאה. היא חלתה בטיפוס ושכבה בחום של ארבעים מעלות. רק כעבור יומיים עלה בידי להוציאנה. אולם דעתה נטרפה עליה. יומם ולילה בערכות „אקציות“. מחפשים בכל מקום. בלילה נעשית בדיקת האנשים לאור פנס־קארביד. חיי אדם תלויים בשערה. בראות־עיניו של איש ס. ס. ; במצב־רוחו תלוי ערך פירושו העבודה. אלה שמאלה, והללו ימינה. אין לדעת לעולם, מה פירוש ה„שמאל“ וה„ימין“ במיון זה.

השואה
MASS

שמאי גרייר מתמנה למפקד המשטרה היהודית בלובלין (שאינה לוקחת, בעצם, כל חלק באקציה). לפני המלחמה עסק אדם זה בספרות ובאורח בלתי רשמי — בכל מיני עסקים: בגניבות, בספסרות, בסרסוד לדבר עבירה. עם פרוץ המלחמה לא שינה מר שמאי את מנהגיו. מובן, שאיש כזה לא ימאס בכוס — ואחרי הכוס אין אדם יודע את אשר הוא עושה. וגם לשמאי זה אירע פעם שבהיותו קצת בגילופין, היכה את אחד ה„פולקסדויטשה“. גרייר המסכן עבר ל„ארמון“, לאמור — לבית־הסוהר הלובליני. אולם בהיותו איש ה„חברה“, הרגיש עצמו לא רע גם בבית־הסוהר, התודע אל הגרמנים ורכש את אמנםם ולאחר זמן מועט יצא בתפקיד יועצה הרשמי של הגסטאפו. במרוצת־הזמן נעשה מר שמאי גרייר לאישיות החשובה ביותר בלובלין ומילא תפקיד חשוב אפילו באקציה כווארשה בשותפות עם הלר וכזקן הלודזאי ; אך את שותפיו אלה מסד אחר כך להורגים, כי אין שמאי סובל מתחרים. גם סופו לא היה טוב מסופם : שלושה צעדים קדימה וידידו הטוב ביותר מן הגסטאפו הפילו חלל... אולם זה היה בסופו של דבר. לעת־עתה יש עוד צורך בשמאי. יש לו בית משלו. הוא נושא חן בעיני אנשי הגסטאפו, מאחר שהוא מספק להם כסף ונשים. כל הזקוקים לעזרה פונים אליו, והוא מ„אנשי שלומנו“ : מכיר כל אדם וקורא לו בשמו הפרטי ויהיה מי שיהיה —

נשיא הקהילה או חסיד, רופא או סוחר וכבד — היום הכל נזקק
לשמאי. בעד בצע כסף יעניק עצה. לגבי עניים ינהג לפעמים בנדיבות
לב, אך זה יקרה לעתים רחוקות. את פני כולם מקבל הוא בדברי
לצון — אך יעיף עיניו על מקלו ועברה צמרמורת בגופך.

משואה
MASSUWA

מנוול זה שהוא יפהתואר מתהלך בגיטו כמלך בגידוד וקטן
את פני הגרמנים בלחיצת יד. כשפונים אליו בטלפון, הוא עונה
בנחת: „כאן גסטאפו — גרייר“. שמאי רוצה לעשות משהו לשובת
יהודי לובלין, והריהו נושא דברי בפני ההמון שנתאסף בבית-הכנסת,
אשר משם יוצאים לגירוש. לבו הטוב דואב; אין הוא יכול לראות
בצערם של ההמונים המגורשים, בני עירו, על כן הוא מציע להם
להירשם ולשלם 500 זהוב בעד פנקסי-העבודה.

מי יכול לרדת לסוף דעתו של גנב זה? אמנם סידר את הפנקסים
בהבטחתו, אולם לא כל הייל גרמני רצה להתחשב בהם, ורק זאת
השיגו הגרמנים, שהכריחו את כל יהודי לובלין להשתחנות לפני
בוכל זה, איש „העולם התחתון“, שלפנים אף הגקלה בין אנשי
הקהילה היה מתבייש להכירן, ומי היה ראוי כמוהו להיות עושה
דברם של הגרמנים?

בית-החולים מלא עד אפס מקום, יהודים משלמים כל סכום
הנדרש מהם, ובלבד שיוכלו לקבל מקום ואפילו על הרצפה או
בפרוזדור — רק להסתתר, רק להינצל. הרי בית-החולים „בטוח“
הנהו כפי שאפשר להבין מהוך ההודעות.

לאחר שבוע ימים מהסלים את בית-החולים למחלות מידבקות על
חוליו ועובדיה, והורגים אותם ביריות סמוך ללובלין...

ב26 במארס מעירים אותנו בשעה 4 בבוקר ומצווים לסלק את
החולים עד שעה 7. ממיינים את החולים בשני סוגים — שוכבים
ומתהלכים. בעלי פנקסי-עבודה וחולים שאין להם פנקסים. מי שעבר

עליו היום שהוא ולא זרקת שיבת בו, לא ילבין שערו לעולם. צעקה
הילדים: „אינני חולה עוד! אני רוצת הביתה! כבר יכול אני ללכת!“
מתדהדות באזני עד היום הזה. בית-החולים מוקף אוקראינים מכל
עבריו. הוטל עלינו להוריד את אחינו בידינו אל מכוניות-הקונות.
רבים מאתנו — הבריאים — שוגים באשליות, אולם כל חולה **משואה**
יודע גם יודע, כי אין לו מפלס מן המוות. תוך שעות מעטות חל **MASQUAD**
אלה שינוי כזה, שרק הכדור יכול לגאול אותם באמת. כי הגרמנים
יודעים את המלאכה יפה-יפה; יודעים הם כיצד הופכים בן-אדם
לסמרטוט. אלינא תדמי, אתותי, כי מתחת למדיו של הגרמני דופק
לב אדם. דבר זה נודע לי באותו יום מר ונמהר.

כאמור, היה בית-החולים מלא מפה לפה, ואנו עייפנו מעבודת
קברנים זו. בנשאי את אחד המועמדים למנות אל המכונית, פגעתי
בדופן המיטה. גרמני שעמד שם העיר לי: „פארויכט, דאס זינד דאך
אויך מענשן“ („בוזהירות, הרי גם אלה בני אדם הם“). הוי, שרץ
נתעב! מה עזה תשוקתי לשפוך עליך את-חמת-הזעם והשנאה
הממלאה את לבי עד כדי התפקעות — כל שנאתי העזה על צביעות
זו, על יסוריני ועינויינו שאין דוגמתם...

את יוסטינקא אני מתזקקה כל הזמן לידי בבית-החולים. כיון
שהיא רשומה בפנקס-העבודה שלי, לבסוף, מצטווים אנו לעמוד
בשורה. ילדה בת ארבע-עשרה מהרוגי-שוב החולה בשחפת עצם-
הרגל, נופלת על צווארי: „אחות סויקה, היית לי תמיד לאם ולאב;
אל תעזביני. עתה, קחיני אתך!“ אני סוחבת אותה על שכמי. שכנתנו
הזקנה, ברקובה, שוכבת גם היא בבית-החולים וידה נתונה בגבס.
היא נאחזת בי, רבונו של עולם! יהריר גרנו פעם שמונה-עשרה
שנה. היא מפצירה בי, שאעזוב את הילדה, פן יקחו את שתינו. אלי,

כלום אוכל למעול באמונה של הילדה המסכנה? איני עוזבת אותה. יוסטינקה על ידי. וכך נישאת אנה, ארבעתנו, לביקורת. כאן מפרידים בינינו: את הילדה מכניסים מיד למכונית-המוות, את ברקובה — לקבוצת החולים הקלים, ואני עם יוסטינקה בשארות בבית-החולים.

לאחר „אקציה“ זו מתרוקן בית-החולים. אנה, כלומר חלק העובדים **מסואה** **MASSUAH** מבין הרופאים והסאניטארים, נשארים לשם סידור בית-החולים. אני שוקדים על ניקוי הבית למען יואילו הגרמנים לקבלו לרשותם. מכל קר־זווית מביטים בי בחרדה פניהם של החולים. חוששת אני לעבור לבדי באולם הריק, הרי ידעתי את כל פגעיו וצרותיו המשפחתיות של כל חולה וחולה. אים עכשיו?

מגיעות אלינו ידיעות. את החולים הקשים ההגו ביריות ליד לובלין וקברום בבית-הקברות העירוני, ובגותרים ירו בקרבת מקום... אין עור טעם להתחבא בגיטו. אבא מעביר אליו את שאר בני המשפחה, אל מחוץ לגיטו. שם יושבת אני כאסירה ומספדת מפני השכנים. אבא היה משתעל אותה שעה. על כן נאלץ לישון במרתף רטוב לבל ישמעו השכנים את שיעולו.

בעיר רווחות שמועות על פקרות חדשות. על כרטיסי „י“ („יודה“ או „ניצליכער יודה“ — „יהודי מוציל“). אבא מקווה לרכוש כרטיס כזה. כי הוא המומחה היחיד במקצועו. בבית-החולים אינני מקבלת כרטיס כזה כי כרטיסי „י“ ניתנים במספר מצומצם וסבורים שאנצל בזכותו של אבא. רק עליידי הסלפון אפשר להתקשר עם המשפחה בלובלין, או עם הנקה בווארשה. לעת-עתה אסור לנו לעזוב את בית-החולים. יוסטינקה עודנה ילדה וקל יותר לשלחה אל אבא.

רציתי להציל עוד כמה חפצים והבאתים אל בית-החולים. לאתקה עזרות עליידי. עודני רואה אותה לנגד עיני כאילו אירע הדבר היום: התמידה שבכולנו; „בחורה חסונה כבחור“ אמרו עליה השכנים. עינית

דבות, עיני אילה, צוחקות לעומתי: „סויקה, קראת לעזרה, הנני נתתי לה כל דברי-ערך שהיה ביכלתה לשים על גופה והברכה אל מחוץ לבית-החולים. אולם אחד האוקראינים תפס אותה ולא פסק מהכותה עד ששבר עליה את קת הרובה.

ובינתיים ענין הכרטיס „י“ של אבא מתנהל בכבודות. **לשואה**
קיבל תשובה כי הוא זקן מדי — בן הששים. בפעם הראשונה **MASSAH**
היי שמעתי את קול אבי רבי-המרץ, והגה אינו כתמול שלשום. זקן הוא מכדי לפעול משהו בשביל ילדיו, והרי עורגנו מלא כוח ואון... ושוב באים לעזרתנו הניקה יקירתנו וישראל זלצר, שבהיותו בעל פנים שמיים מובהקים הריהו מחרף את נפשו בבואו אלינו ובהביאו רשיון-מעבר לארבעה אנשים. כדי להביאנו לונארשה, הודות לתחבולתה המוצלחת של המשטרה היהודית בלובלין מעבירים אותנו מבית-החולים אל הגיטו — בניגוד לפקודה להעבירנו לבית-הכנסת, אשר משם היו שולחים לגירוש.

בגיטו נמשכות פעולות הציד והחטיפה. ובהפסקות בין ה„אקציות“ מתרוצצים האנשים כעכברים מורעלים, פעם לקהילה, פעם לשמאי גרייר, משלמים עשרות אלפים זהובים בעד כרטיס-„י“. הכל שרויים בדכאון. החברות שיצאו מבית-החולים מחפשות את משפחותיהן, ולא טולן זוכות למצוא את כל קרוביהן. אם גזירה היא ללכת לגירוש, רוצות הן להשתתף בגורל המשפחה כולה.

מסביב לגיטו המוקף תיל דוקרני עומדים האוקראינים ומרעימים בקולם כפעם בפעם: „קודאן?—לאן?“ וכי יודעים אנו לאן ללכת ומה לעשות? אני מצטרפת אל שתי חברות, שבידן כרטיס-„י“ והן הולכות אל בית-החולים (הנמצא עכשיו מהוץ לתהומי הגיטו), ויוצאת לנסות את מזלי מחוץ לגיטו. העזתי מפתיעה אותן, אבל בדרך החוק אין לעשות ולא כלום.

בדרך פוגשת אני את אבא. מה גורא השינוי שחל בו באותם הימים המעטים שלא ראיתיו — והרי אבינו היה תמיד איש בריא וחזק. וכך אמר לי: „בת, אין אני יודע את אשר יקרבו אתם נוסעים מכאן וכלום נזכה עוד להתראות בזמן מן הזמנים? !!! רק עליך בלבד עודני סומך. חנ'קה חלשה מכדי שתוכל לדאוג ולעזוב לעצמה ולכם בתלאות אשר נכונו לכם. אולם צר לי מאד על אמכם, שלא דאגה לעצמה כלל שעה שהייתה עוד היכולת בידה. כל רצונה וחפצה היה לעזור לילדיה. כעת תש כוזה ובודאי תהיה לכם למשא...“ אני מוצאת את אמא ואת האחיות כשהן מכוונות דומם בקרך זווית. תוששות הן להשמיע קול דיבור רם פן ייכנס מישוהו לבית המלאכה. אמא מספרת לי על מהלך ה„אקציות“ השונות שעברו עליה. אנו מחכים לישראל העומד לבוא מווארשה.

מי ומי הנוסעים? אבא עודנו משהעשע בתקווה לקבל כרטיס „רי“ ולפיכך אינו רוצה לנסוע. לא נמכר עדיין מאומה כדי לרכוש כסף להוצאות הנסיעה. אני רוצה לנסוע כנוצריה או להישאר עם אבא. אולם לאח'קה מתנגדת לכך. בווארשה לא תוכל להגיש כל עזרה לאמא וילידיה, ופה עובדת היא זמן רב עם אבא; כל גרמני מכיר אותה כפועלת מקומית; גם ארוסה עודנו עובד כאן, בכטר-ליפובה; על כן אומדת היא להישאר במקום. (ארוסי שלי גורש בינתיים מן הגיטו בשעה שישבתי בבית-ההולים וכעת אני „חפשיה“... וכך הוחלט: אמא, רחל'קה, ישראל ואנוכי ניסע על סמך ה„רשיון“, ואת יוסטינקת יבריא ויסק חוינובסקי. בני משפחת חוינובסקי הם שכנינו וידידינו הנאמנים. אנו נפרדים מהם. הזקנה מלווה אותנו לבית-המלאכה ומבטיחה לספל במידת האפשרות באבא ובלאח'קה. הם לבדם, מבין מכריס פולנים רבים כל כך, נשארו נאמנים לנו על אף שינוי המצב והסכנה הנשקפת להם. סוציאליסטים מאז.

שוואה
MASSUAH

ברביעי באפריל 1942 ראיתי לאחרונה את אבא, את לאה'קה, את משפחת הויגובסקי ואת לובלין. שבה קשורה כל תקופת ילדותי. אבא מביט בחלון, אינו יכול לדבר, קולו רווי דמעות. "היו מאושרים... הנתראה עוד ביום מן הימים? סויקה, היי להם לאב ולאמנ..." יתח לא יכול לדבר.

משואה
MASSUAH

אני ולא'קה משוחחות בפעם האחרונה. היא מביעה לי את חששותיה בנוגע לאבא: "הידעת, סויקה, אבא צריך השגחה מעולה — פעם אמר לי שלא יצא מכאן חי. מי כקונו יודע כמה חביבה עבודתו עליו, כמה כוח ומרץ השקיע כאן, ולא לשם ריווח כסף, הוא יצר את הדבר והיה משכלל אותו לפי תכניותיו שלו; זו היתה עבודתו, משאת-נפשו, ילד-שעשועיו. אולם נקווה שיקבל את כרטיס-ה"י". והכל יבוא בשלום על מקומו".

החיבוקים האחרונים. אנו מסתכלים עוד פעם על סביבינו ונפרדים זה מזה...

נתפרדה החבילה

פאריס, 30 בינוי 1945
לאחר שהתגברנו על הקשיים מצד משטרת-הרכבת הפולנית בתחנת לובלין וחארשה הגענו אל הניקה. באנו רק בבגדים שהיו על גופנו (לא היה כדאי לסכן את חיינו לשם הצלת החפצים). בהנות הגאוזו של "ברזנק" ברחוב זאמנהוף מס' 13 היה סלפון בין צירוני סודי. המון אנשים ממלא את החנות הקטנה: הכל רוצים לדעת את שלום קרוביהם בלובלין, נשלחים אמבולבסים ומכוניות שהושגו בשוחד. רשיונות-מעבר מזוייפים; עושים הכל כדי להציל מה שאפשר מתוך לובלין הבוררת. גם אנו עומדים כאן בתור. יומיום מדברים

אנו בטלפון עם אבא. התקוה לקבל כרטיסי "י" גברה. אבינו האומלל,
כמה מאושר הנהג. שיש עוד תקווה להתראות אתנו!

שבוע ימים לאחר יציאתנו מקימים הגרמנים סמוך ללובלין גיטו

בשביל שארית יהודי לובלין במיידאן, ליד מידאנק שהגיעה

כבר לפרסום. מכריזים על ליגאליזאציה מדומה של כל היהודים

שנשארו בחיים. עלידי הבטחה זו עולה בידי הגרמנים להוציא

החוצה את כל אלה שהסתתרו יפה. אבא שוכר לנו דירה ב"גן-עדן"

חדש זה, מעביר את הרהיטים ומאיץ בנו לשוב יחד עם חניקה

וישראל. אנו ממתנינים כמה ימים.

ב-24 בחודש אין טלפון. מה קרה? אנו מטלפנים למכדים

בלובלין ולדודן ישראלית, ארוסה של לאה'קה. ותנה נודעה לנו האמת

המרה: אבא ולא'קה גורשו! בלילה הראשון באו שניהם ללון בתוך

הגיטו — כי חששו ללון בבית-המלאכה מפחד השכנים שאימו

להסגיר את אבא מפני שהגית לחיים קופל, חבר "גורדוניה" בקאליש.

ללון בביתו. באותו לילה ראשון-אחרון היה שוב גירוש בגיטו

זת שהוקם לא מכבר. את לא'קה לקחו וביקשו להשאיר את אבא

כדי שיעבוד בככר-ליפובה; אך הוא לא הסכים, כי לא רצה להיפרד

מבתו שלא עזבה אותו עד כה. וחלץ עמה לקראת המוות...

אני ותנ'קה קיבלנו את הידיעה הסלפוגית על גירוש אבא

ולא'קה. אשר לאבא אבדה לנו מיד כל תקווה. שכן דומה הית

לאלון זקן וחזק שכוחו אהו כל עוד שרשיו נערצים בקרקע שלו;

אולם לא'קה? עודנה צעירה מאד, חזקה ואמיצה — עוד תצליח

לעבודה. האמנו — עבודה.

מה עבר עלינו עד שהודענו את הדבר לאמא! ביקשנו למצוא

את המלים המתונות ביותר, אך הדמעות הנקו את גרונונו. לבסוף,

הנחת את התפקיד הזה לחנ'קה, הגדולה ממני. לעולם לא אשכח

שואה
MASSUAH

את מראה אמנו בקפצה מן הספה לקראתנו. "ילדים, מה קרה?
שתינו מחרישות. "איני מבקשת שתיקת — הגידו לי! אללי, אי
מרגישה אני שאיננו עוד; הלילה חלמתי חלום נורא כל כך..."

— "כן, אמא — עונה חגיקה — שניהם גורשו..." רוצה
לנחם ולהוסיף, שעדיין חיים הם, אבל אינה יכולה.

משואה
MASHUAH

אמא נפלה על הספה כמטורפת וקרעה את כל בגדיה. היא
עומדות כמאובנות, כי מה נגיד ומה נאמר לה? במה ננחם אותה.
ואנו שכורות ורוצות מן האסון. אנו פורשים איש איש לפינתו עם
כאבו וצערו. רק יוסטינקה הצעירה בטולנו מנסה להרגיע את אמא
בלטיפות. יודעת אני, כמה טובלת ילדה רכה זו, שאבא אהב אותה
תכלית אהבה בגלל פיקחותה ועל שום שהיברה עברית ואהבה את
ארץ-ישראל כמחנה. עוד בהיותה ילדה קטנה, שעה שהייתי מענישה
אותה על מעשי תעלוליה, היתה מאיימת: "המחיתי — אגיד לאבא!"
ועכשיו באזני מי תתאונן ומי יריב את ריבה?

דווננו, ישראל'יק זילפרייך, מסר לנו הכל בדיוק. ערדנו נער
יותר משחונך בבית-הוריו גדל ונתחנך אצלנו. אמו מתה פתאום
בימי המלחמה, אביו ושתי אחיותיו גורשו, ועכשיו נסלו ממנו גם
את הנערה שאהב אהבת-נעורים ראשונה. מכתבים מלאי יאוש יכתוב
לאמנו: "אמא, עצרי כוח! זכרי שיש לך עוד בן בלובלין הרוצה
לראותך. לאחיקה נלקחה ממני בצורה אכזרית כל כך. אמא, הכניסיני
תחת כנפך ואהיה לך כבן ממש. אולי גזכה עוד להתראות גם עם
לאחיקה — הרי היא צעירה כל כך!"

אמא! לכמה ילדים אבודים היתה לאם? היא שוכבת אובדת-
עצות ואחוזת-יאוש: "כיצד לעזור לה?"

ישראל'יק מספר איך הפועל שלנו מוכר את חפצי ביתנו. הוא
מתחנן שאבוא ואשתדל להתחילף בכסף מה שאפשר עוד להציל, כדי

שנוכל להתפרנס ולחיות. חניקה מתנגדת לכך ואינה מרשה לי לספר את חיי בשל הכסף.

כפעם בפעם מגיעות ידיעות על „אקציות“ נוספות בלונדון. יודעים אנו, כי גם על ווארשה תעבור כוס התרעלה. מן המגורשים אין כל ידיעות. פלוני או אלמוני שמע על מישהו שקיבל ^{מכתב} על אף החקירות והדרישות אין להשיג מכתב כזה לקריאה איננו.

ישראל זלצר מעמיד פנים כאילו אינו יורד לסוף דעתנו. שאלה אחת מנקרת במוחו: איך לא נמצא איש בין המגורשים שיגלה התנגדות לגרמנים? אין סימן להתנגדות כלשהי — כולם הולכים כצאן לטבח יובל. את מחשבותיו אלה אינו מגלה לנו, כי אין ברצונו להרוס את אשליותינו שאין בהן ממש. אך הרעיון על הגנה עצמית אינו בותן לו מנוחה. בשקט גמור, אבל מתוך עקשנות, אוסף הוא אנשים שונים ומחדיר בהם את הרעיון על פעולות. אך מעטים בלבד מאמינים בדבריו.

חינו בווארשה נמשכים „כרגיל“. אנו שרויים ברעב שאין לתאר. כשיש בבית פת הרבה המכונה לחם, אין מוסיפים עוד סכרין למים הצבועים (500 כדורי סכרין מחירים 75 זהוב). דיקאגראס חמאה בשביל חניקה הצנומה כשחוקי־עץ הוא בבחינת חלום שאינו ניתן להגשמה. אמנו הגאה הולכת אל הקרובים ומבקשת בהכנעה שיקבלו את שתי הילדות לסעודות־צהרים. רחל'קה, שפניה מכוסים כתמים אדומים מרעב ומבושה, נאלצת לאכול ארוחת־צהרים אצל הדוד, ויוסטינקה הולכת אל הדודן. הילדות משתדלות לגמול לקרובים בעבודה בכיתם כדי לא לאכול לחם־חסד.

אני מקבלת עבודה בבית־החולים למחלות מידבקות ברחוב לישנו 60, ולפעמים גם בעיר. חניקה עובדת בבית־הספר, ישראל

מסתובב באחד המשרדים. במסך זמךמה מצאנו עבודה גם בשביל
אבא והילדות — תעשיית מהדקים. כל זה מספיק לנו רק כדי להשיג
טרק מימי מן המטבח הציבורי ופת לחם שחור. ולפי מנהג ווארשה
אף אנו הופכים ל„עש“, כלומר „אוכלים את הפציונו“, נכון יותר //

את הפצי הנקח וישראל, כי לנותרים אין אלא מה שעל ^{קושי} ^{מאסואה}
במשכורת החדשית אוכל לקנות 8 קילוגרם לחם; אך למשכורת
מחכים זמן רב, כי תשלומי הקהילה אינם כתיקונם.

שוב רואות עיני בני־אדם בסבלם ומצוקתם. בבית־החולים שלנו
בלבד מוטלים 300 ילדים מבני ארבע עד חמש־עשרה, תולי שחפת
וטיפוס־הבטן. כולם נפוחי רעב. על האוכל יתנסלו כחיות טרף.
הילדים גונבים אוכל זה מזה בתהבולות־ערמה שונות. ילד הנמנה
עכשיו עם ילדי הרחוב היה לפני זמךמה ילד מתונן, שהוריו השתייכו
אל האינטליגנציה היהודית. (מצבם של אנשי האינטליגנציה, בין
שנשארו בעבודתם ובין שהיו מחוסרי עבודה, היה קשה ביותר).
ילד שחפני בן ארבע יודע כבר שעליו למות. הברות־צדקה של גשים
ממציאות מנות מזון נוספות בשביל הילדים. אך כיון שהקומץ אינו
משיב את הארי, מונעים את התוספת הזעומה מפי הילדים המבוהדים
החולים בשחפת גלויה. בראות הילדים את גשי ההברה הבאות לבית
החולים, מתקהלים הם ליד הדלתות ודופקים עליהן באגרופיהם
הקסנים: „אין להם בשבילנו — נגזר עלינו למות“. מה נדיר החינוך
על שפתי הילדים הללו, הוי, מרצחים שפלים! כיצד רצחתם את
נפש ילדינו עוד לפני שהוצאתם אותם להורג...!

בהאיר המזל פניו לאחד הילדים האלה והוא מתקבל למעורך
הילדים של קורצ'אק, אין גבול לשמחתו ולאשרו. כל חבריו
מתקנאים בו. אך הילדים המאושרים הללו אינם שוכחים את קורטוב

העזרה שניתנה להם בתיותם בבית-החולים, והם מבקרים אותנו לעתים קרובות; הם לבושים יפה ואין להכיר בהם את ילדי-הרחוב לשעבר. מטביב לבר-המזל מתאספים חבריו הקטנים והוא מספר להם כמה טוב ונקי במעון-הילדים, ושר באזניהם כמה שירים חדשים שלמד שם.

משואה

MASSUAH

לאחר לכתו מתאספים הילדים וממטירים עליך שאלות: "האמת הדבר, אחות, שגם אני אלך למעון-הילדים של קורצ'אק, אם בדיקת הדם שלי תהיה טובה?" "המפקחת הבטיחה לי, שאם אתנהג בנימוס בשעת זריקת הקאלציום — אלך אל קורצ'אק". הם חוזרים ושואלים כפעם בפעם: "האמת הדבר?"... אכן, בקיאים הם בכל סוגי הרפואות. בבואך אל האולם, מיד אומרים לך: "היום החליפו לי רפואה פלוגית באלמונית, וגם הריאטת הוחלפה"...

מלאך-המוות מבקר כאן תכופות. פעמים רבות, בשובי הביתה לאחר תורנות לילה שבה נפלו בחלקי כמה מתים קטנים, הייתי מסתכלת בפני שלידי משפחתי ושואלת בחרדה: כמה זמן אוכל עוד לשמרם ולהצילם מגורל הילדים ההם? כסבורה הייתי שאני החזקה בכולם. פעמים רבות עמדתי לכבס לבנים, ואני עיפה ורעבה לאחר עבודה במשך כל הלילה, ולא הפסקתי עבודתי עד שהגיעה שעת התורנות הבאה. לא למען אמא או חניקה החלושה, אלא למען הילדים הרכים עושה אני את העבודה הזאת. כמה פעמים שבתי הביתה בחמש בבוקר והתחלתי לגחץ ולתקן את בגדיהם כדי שלא יהא ניכר בהם העוני השורר בבית; למען לא ידעו השכנים...

פעם שבתי הביתה מתורנות שלאחר הצהריים, ואני מאושרת: קיבלתי כמה זהובים ואוכל, איפוא, לקנות עוד קילו גראם לחם לארוחת-ערב, והכל יעלו שבעים על מיטותיהם! באתי — ונודעזעתי מן המהלומה החדשה: רחליקה שלי. שתחת בהיותה במצב של רכודך

בפש בקבוק מלא של „סומניפן“ (סס-שינה) שנועד בשביל אהא
הסובלת מנדודי-שינה. בפעם הראשונה מרגישה אנוכי כאילו הקרקע
מתמוטטת תחת רגלי. היקום בי הכוח למנוע את הפררעניות האו-בות
לנו מכל עבר? רבונו של עולם, רחליקה שלי מרעילה את עצמה —
ילדה בת חמש-עשרה מתאבדת בגלל רעב! הסחתי דברים וקלפי
מעלה וכלפי בני-ארם, כלום לא מוטב לצאח החוצה ולמחשואה
MASSUAH
גופך מאשר להגית לילדים שיגיעו למצב כזה?

במשך כל הלילה ישבתי ליד רחליקה. עשיתי כל שביכולתי כדי
לתציל את חייתה. הילדה נפרדה מכולנו. בשקה את ידי והתחננה שלא
אציל אותה: כבר היתה די — חמש-עשרה שנה! ומה יפה היא
כשלאחיה בוערות ועיניה מבריקות!

הצלתיה. למה? בשביל מי? מה עוללו לך המנוגלים הללו, רחל
שלי? איך התעללו החיות הללו ביפיך הרך, שכה התגאיתי בו...
חוששת אני פן תחזור על אותו מעשה נורא, וכל פעם שאני
פטורה מעבודה אינני עוזבת אותה לבדה, עם מחשבותיה.

לימים קיבלה גם היא עבודה כמספלת בילדי המעון. המשכורת
החדשית — 30 זחוב, לאמור: קילוגראם לחם אחד. אך לא הכסף
חשוב כאן: העיקר, שלא תשב בטלה בבית. יוסטינקה הולכת לבית-
הספר, כיון שישראל'יק רואה, כי איני באה לובלינה, רוצה הוא לבוא
אלינו.

כך בילינו את תקופת-„השלווה“ של גיטו ווארשה עד 22 ביולי
1942. כיום ההוא הכריזו הגרמנים על גירושם של 100 אלף יהודים
מווארשה — מזרחה, ל„עבודת“. בו ביום נורה בלובלין ישראל'יק
שלנו בשעה שניסה להימלט לווארשה. לא יהיו עוד מכתבים ממנו.
עוד קרבן אחד של משפחתנו. על מה?..

ה"אקציות" הגדולות בנינו ווארשה

פאריס, 2 כיולי 1945.

אני פותחת בתיאור חיינו בוארשה מיום 22 ביולי 1942.

גם פה מתפתחים המאורעות כמו בלובלין; אלא שכאן מכריזים מקודם על הגירוש והאקציות נעשות ביום בלבד, ובהן משתתפת בפועל כל המשטרה היהודית של ווארשה.

בו ביום איבדו עצמם לדעת נשיא הקהילה היהודית בוארשה, המתנדס צ'רניאקוב וחבריו. כבוד ויקר לזכרם! הם לא חיללו את כבוד העם בטבלם ידיהם בדם אהים.

אך מעטים הבינו את המעשה הזה כראוי. רבים מאנשי המשטרה היהודית בגיסו וארשה נלכדו בפח הנכסיס ס. ס. שהניחו להם להשתעשע בתקוות־שוא להציל את נפשם, והשתמשו בהם כדי לגלות את אהיהם ולהסגירם למיתה בידי התליינים; ויש להודות שבערמתם ובתאוות־הבצע שלהם עלו השוטרים והנוגשים הללו על מדריכיהם. אמנם בתוך המשטרה היו אנשים שהתגייסו מקודם מטעם זה או אחר, ומנהגם היה אחד לגמרי, ואף־על־פי שלבשו מדים היו מתחבאים בשעת האקציות, כי לא רצו לקחת חלק בהן.

הגרמנים ניצלו את עושי־דברם היהודים ואחרי כן נהגו בהם לפי הכלל: „הכושי עשה את שלו, הכושי יכול ללכת“. כדור בגב מידי חבר לכוס — זה היה, כרגיל, סופו של כל יהודי שביקש „לעשות חיים“ על השבון בני עמו; ולגבי נחות־הדרגה שביניהם חסו אפילו על כדור וגורלם היה כגורל כל שאר היהודים; מתהדררכו והשמדתה היש להאשימם, או רק לחזור על דברי המשורר הפולני:

„...אלי, אלי, עם בוא הפורענות

הביא לנו הזמן מעשי זועה ואימים;

בן רצה את אמו, ואח את אחיו...
 אכן, רבים בני קין נקרבונו,
 אולם, אלי, לא במ האשם,
 אף כי השיבו עתידותינו אחור —
 בני־שסן אהרים בצעו את זממם.
 עגוש את היד — ולא את החרב העורת!
 איני יודעת — ההיסטוריה תוציא את משפטה.

*

מתחילה אותה פרשה שהיתה בלובלין, יום־יום פנקסי־עבודה
 חדשים. גם פה קדם לגירוש ביקורו של הימלר. כעת יש לנו נסיון,
 כבר עמדנו על סיבם של כל השקרים ותחבולות־הערמה, עושים אנו
 מה שאפשר לעשות בנסיבות הרגע, ואיננו משתעשעים עוד בתקוות
 להסתתר, או להציל את הרכוש. ברם, עדיין מאמינים אנו שהמגורשים
 לא נהרגו — לא משום שאנו סומכים על טוב־לבם של הגרמנים, אלא
 משום שקשה להעלות על הדעת, כי ירצחו אנשים רבים על כך, ידים
 עובדות, דוקא בשעה שהגרמנים עושים מאמצים עצומים כל כך
 בחזית המורה. הרי זקוקים הם לידים אלה. זה היה הטעם העיקרי
 שעיכב את פעולת ההגנה העצמית.

מאידך, רואים אנו כי בווארשה מתרבים ה"שופים" ככמהים
 ופטריות אחרי הגשם. אלה הם בתי־החרושת ענקיים לתעשיית מדים
 או מיצרכים שונים בשביל הצבא. יהודים מממנים את ה"שופים"
 ועובדים בהם, אולם הבעלות הרשמית היא תמיד בידי ה"וועה־ראמאנט".
 אם ב"שופ" עובדים 200—400 בעלי־מקצוע, יש אפשרות — ע"י
 קשרים טובים או מתן שוחד — להעסיק עוד 1000 יהודים בתורת
 "הילפסארבייטער" (פועלים עזרים). לאנשים האלה יש פנקסי־עבודה
 ותקווה להשאר בווארשה. אנו מקווים, איפוא, שגם המגורשים באשר

הם שם נתונים בתנאים דומים. ואת הוסר הידיעות תולים אנו באי
האפשרות לשלוח מכתבים.

בין יוצאי לודו מתעוררת תנועה המונית לחזור לעירם. פעילות
רבה בענין זה מגלים כהן והלר מלודו, שתפקידם כתפקיד שמאי
גרייר. מכונית גרמנית עומדת לרשותם ובעד בצע כסף מוכנים הם
לעשות טובות לישראל. אך כאמור היתה ההתחרות למורת-רוחו של
מר גרייר, והוא השתדל להגות את יריביו אלה מהמסילה. יש לציין
שפעולת הגירושים בכל מקום ומקום בפולין נערכה עלידי אותה
כנופיה שהיתה מורכבת מגרמנים ובראשה אחד בראנד, ומאוקראינים;
לעתים היו מצטרפים אליהם גם לאטבים. כמה מאנשי גסטאפו היו
פעילים בערים שונות.

כל ארגון מסתגל לתנאי הזמן, הופך כל מקום עבודה ל"שופ",
או מכניס את אנשיו לתוך "שופים" שונים. אך באותו פרק-זמן כבר
נערכות אקציות בודדות ב"שופים". לפיכך מתחיל ייצור המוני של
תעודות "אריזות". טבעורתן נשלחים אנשים לצ'נסטוחוב כדי
להתרחק מן העיר הבורעת. אולם אשה-שמד מתפשטת. כמה מאנשינו
גורשו מצ'נסטוחוב, ורק מעטים הצליחו להימלט לבברדין. ויש
המנסים לעבור לערות. מובן מאליו, כי באים בחשבון רק אנשים
הדומים ל"אריים". אליעזר גלר אינו נח. אלא משוסס תמיד ונוסע
ממקום למקום. ישראל מוסיף לרכו אנשים המתכוננים להגנה עצמית.
ומה אצלנו? אני עומדת לעזוב את עבודתי בבית-החולים, כי
יודעת אני שאין בית-החולים מחסה בטוח. כשאני באה לבית-החולים,
טיד מקיפים אותי בשאלות: "אחות ארליכמן, איך היה הדבר
בלובלין? מה עשו לבית-החולים ולחולים?" אני מספרת להם את
פרשת הזוועות והילדים מטים אוזן מרחוק...

אנו מתבלים כל מיני תחבולות שאין בהן ממש. אמא, למשל,

הופיעה פעם כאשת גיטה שלה. אולם עיקר העיקרים הוא — לפי מימרא שהיתה שגורה בפי יהודי הגיטו — להשיג תעודת "ג.מ." לאמור: "גוט פערשטעקט" (מחבוא טוב). אני, חנ'קה וישראל ניכנים עם ה"ליגאליים". אנו נשארים בבית בשעת האקציות ומחבואים, את האם ואת הילדות בכל מקום שידנו משגת, על הרוב במחבוא **שרואים** בחדר האמבטיה. עתים אתה קץ בחייך ואינך רוצה עוד להתחבא **שרואים** פעם שרואים אדם רץ ברחוב, חוששים אנו לחסיפה. בהישמע תקול בחצר: "אללע יודן הערוונטער!" ("כל היהודים למטה!"). אין אנו יורדים, אלא ממתנינים בחדר כשאנו מוכנים לדרך וילקוטינו על שכמנו. אחרי כך מגיע קול צעדי מגפיים, הכאות בדלת, הפלת רהיטים — ואנו יושבים ומצפים בחדרה. הם עולים במדרגות וכבר נמצאים בדירתנו! לבך נמוג, ואתה עוצר את נשימתך ומקשיב: תקולות מתרחקים! אנו נושמים לרנחת. עד מתי יהיו חיינו תלויים בנוסים כאלה? ...!

בגיסו אין עוד מחבואים. אני צובעת את שערותי לפלונד-כהיר, ושוב אקציה. נתאספנו בעלית הגג. ישראל וחנ'קה התחבאו על הגג, מאחורי הארובה. התבאנו את אמא ואת הקטנות, ואני תקעתי את ראשי הפלונדי לבין המרישים שמתחת לגג. פתאום מגיע לאוזני קול צעדים. אני חוששת לזוז, פן יראו את שערותי הבהירות. בעליה חושך. מלמטה מגיע קול צעקות ויריות, ודומה שהכדורים מחליקים על פני הגג. האם מצאו את חנ'קה וישראל? כל שניה נמשכת כשנה. אני מרגישה כי מישחו מביט בי והריני מצפה ליריה, כי בטוחה אני שאוקראיני הוא האורב לי... איני יודעת כמה זמן ארך הדבר. אך כתום האקציה, נודע לי שמי שהפחידני כל כך היה גם הוא יהודי שביקש לו מחבוא על הגג. אין בי עוד כוח להתחבא. אילו נמשך הדבר זמן מסויים שבסופו באה הפסקת-נופש, אפשר היה להתענות

מתוך תקווה שהדבר יעבור סוף־סוף ; אולם כך אין להמשיך זמן רב...
ובינתיים עולה יוקר החיים ומאמיד מיום ליום. מחיר קילוגראם
לחם מגיע למאה זהוב. מאין בקה זאת ? בווארשה, כמו בלובלין, הן
מקומות עבודה ("פלאצובקיי") אצל הגרמנים מחוץ למחוזי הגיטו
העובדים אצל הגרמנים מצבם טוב יותר, כי עומדים בקשרים **מחאה**
האזור ה"ארי" של וארשה ויכולים לעסוק במסחר־חליפים — **MASSUAG**
ישנים תמורת מזון. ישראל משתדל לקבל עבודה ב"פלאצובקה". ריש
לו גם טעם מיוחד לכך. בהימצאו יום־יום ב"צד האחר", יוכל לקשור
קשרים עם ארגוני הפולנים לשם קניית בשק או לשם ארגון קבוצות
פארטיזאניות משותפות. ואילו אנו, כלומר החלק ה"ארי" של
המשפחה, מחליטים לחזור לזבלינה, שם קיימת עוד שארית הפליטה
בגיטו במאידאן. אולי יעלה בידנו, בעזרת הכסף שנקבל ממכרים,
לצאת לכפר ולעבוד אצל אחד האכרים ? תכניות מתכניות שונות
עולות על דעתנו, כי "הטובע נאחו בשיבולת". גם את רח'לקה
ויוסטינקה הופכת אני ל"בלונדיניות". אני ויוסטינקה הצלחנו באיפור.
ואילו רח'לקה שערתיה הזהבהבות־ערמוניות אמנם הוסיפו לוויית־חן
על יפיה, אך דא עקא שזוהי יופי יהודי בולט ! בליח ברירה, מתבטלת
התכנית להוציא את רח'לקה מן הגיטו.

אני עוזבת את הגיטו

שוב מתקבלת החלטת פרידה. בגיטו נשארים ישראל ככצל
"פלאצובקה", חנ'קה כעובדת בועד הקהילה, ורח'לקה המשתמשת
בתעודותי כאחות בית־החולים. השאר עומדים לצאת לדרך. אני
מכינה ילקוטים בשביל כולנו ושמה בכל ילקוט סיגור של אחות.
סיגור זה נועד למקרה שניקלע ל"אויבשלאגפלאץ", כלומר לככר־

הגירושים, אשר משם מסתעפות מסילות הברזל. למקום זה הועבר גם כל בתי החולים, והסינור יקל עליהן להיכנס לתוך בית החולים כדי להימלט משם בשעת־כושר. אנו מוסרים לנשואים את כל דברי הערך שיש עדיין ברשותנו, למען יהיו להם, לפחות, אמצעי מתקן במחנות הגירוש ולא יגועו שם-ברעב, אם לא יעלה בידם לתשואה מגירוש. ואנו? הרי אנו הולכות לחיות חיי חופש; ובודאי נקבל עוד כסף ממכרים בלובלין.

ב-15 בספטמבר מלווה איתנו חניקה ורחליקה אל שער הגיטו ברחוב גנשה. לא הספקנו להיפרד מהן, כי אותה שעה הופיעו מבריחות פולניות שהיו באות אל הגיטו כדי לקנות את הפצי המגורשים. עודני מביטה כה וכה ואחיותי היקרות כבר אינן.

לא הצלחנו לצאת בערב, כי ה"וואכה" (המשמר) היתה רעה. אגן ממתנות איפוא, כל הלילה בבית עזוב ומזוהם, שם נתכנסו גם המבריחות. אני נכנסת מיד לתפקיד של מבריחה פולגיה ומתחילה לשאול אותן, אם היטבתי לקנות אצל היהודים. (כיון שהייתי רזה כהלכה, יכולתי ללבוש כמה שמלות, חליפות ומעילים). הפולניות מראות לי את קניותיהן הן, ואנוכי עוזרת להן להתעסף בסתורות שהן קנו. יוסטינקה ממעטת בדיבור ומעמידה פנים כמנמנמת. אמא נשארה בחדר השני ואינה נראית בחושך.

המבריחות מספרות זו לזו את רשמיהן מן הגיטו: "היהודים הללו, כמה נורא אצלם; ואף-על-פי כן מוכרות אנו לבוא הנה לשם פרינסה". הן מספרות על מאורעות אמש: "זו שהיתה עסופה בסדר וגשאה צלב על לבה, ודאי יהודיה היא; אך לא רציתי להתערב בדבר — בין כך ובין כך תיפול בידי השמאלצובניקים". (פולנים הסוחטים כסף מיהודים המתחפשים לנוצרים). ולעומתה עונה חברתה: "ואילו ראיתי אני יהודיה, באמונה בשבעתי לך, שהייתי

מודיעה מיד לגרמני — כי מה לנו כי נתחשב בהם? ... באוירה כזו
בילינו את כל הלילה.

בבוקר שילמנו „מס־גולגולת“ למשטרה, זו „השותפות־הפולנית־
יהודית־גרמנית“ ויצאנו סוף־סוף מחוץ לתחומי הגיטו. חומות הגיטו
שינו את מראה הרחובות; גם מקודם לא היתה שכונה זו ידועה לי.

קשואה
MASSUAK

יש לצעוד בטוחות, אם כי הלב הולם מפחד. מצבה של אמא, קשיא
שבעתיים, כי שינוי עצום חל בה מזמן ישיבתה בווארשה. לפני
היתה אשה בריאת גוף, שלווה, מיושבת בדעתה. כעת אין רגליה
עוצרות כוח לשאת את גופה הצנום מזה־הרעב; עיניה משוטטות
כעיני חיה רעבה השרויה בפחד מפני רודפיה: דמות אדם מן הגיטו.

מיד לאחר שיצאנו מהשער נתבלבלה אמא והתחילה ללכת לבדה
בכיוון הפוך. אני ויוסטינקא פונות אתורנית, חולכות במדרכה
מקבילה ומשגיחות על אמא מרחוק, כי סכנה היתה לנו ללכת
שלשתנו יחדיו! מיד ניגשה לאמא כנופיה של „שמאלצובניקים“:
„יהודיה את — שלמי! מה לעשות? הן לא אוכל להשאיר את אמא
לבדה בידי הגולנים הללו. גיגשתי אליהם. לאחר עמידה על המיקה
מסירות אנו את הסבעות מידינו ומשלמות 50 זהוב לגולגולת. והכל
יש לעשות בשקט, כדי לא להפנות את תשומת־לכם של עוברים
ושבים אחרים — עונש מוות צפוי לכל היוצא מן הגיטו.

אנו ממשיכות בדרכנו. יש להמתין עד הערב, כי בשעות היום
רבה הסכנה בתחנה. אנו יוצאות לעיבורה של העיר, והנה שני
גברים לבושים הדל, פולנים, מדביקים אותנו: „הגירות? אני
דורשת מהם את תעודותיהם המזכות אותם לעכב עוברים ושבים.
„ודאי, ודאי, צדקה הגברת“ — עונים האדונים ומוציאים מן הכיס
תעודות של גסטאפו. אני מראה את ה„תעודות“ שלי ותצלומים
מאשרים על שם זיוטקובסקה.

— סליחה, גברתי, אין זה מטפיק כלל וכלל, כיום יש לכל אדם
„ארבייטסקארטע“ ו„קענקארטע“ (כרטיס-עבודה ותעודת-זכות). גב'תי
לא תרמה בזה אף את אחד הזאטוטים ובפרט אותנו, שלמדנו את
המקצוע בקורסים מיוחדים להכרת יהודים...

— מקצוע נאה — העירותי.

— מקצוע ככל המקצועות — מכניס רווחים הראויים
אך מוטב שנרחיק קצת בטירלנו, כי לא טוב הדבר שאנשים רבים
יסתכלו בנו.

אחד מהם, שהוא בעל-דברים יותר מחברו צועד עליידי, והאחר
הולך עם אמא ויוסטינקא. האדונים מציעים שאשלם להם 1500 זהוב;
„אין זה הרבה, הלא כן?“... ניכר מיד שאיש-שיחתי הוא פולני אדיב.
הכסף שהם דרשו מאתנו היה כמעט כל הסכום שהיה בידינו בצאתנו
מן הגיטו. שומרי הגיטו והסחטנים הקודמים גולו כבר את מרבית
כספנו, והלא נוהי רק ראשית דרכנו!

האדונים האדיבים מביעים את המהונם כי יצאתי לדרך כזו ללא
סכום כסף „מתאים“. הרי יש להביא בחשבון את כל האפשרויות.
אך הם „מתחשבים“ במצבי, מצב פליטה כפולה, ומסכימים לתשלום
שיהא חלקו במזומנים וחלקו בשוה-כסף. אני פושטת מיד את הליפתי
האנגלית ומוסיפה עוד כמה חפצים קטנים. הסכום „מתאים“. האדונים
מבקשים סליחה על ההטרדה, מאחלים לנו דרך צלחה וגם משיאים
עצות טרבות על הכיוון שעלינו ללכת בו. עלינו להמתין עד הערב.
לדעתם, כשאני לעצמי יכולה אני לגסוע לכל מקום — כי אפילו
עינם המנוסה הבחינה בקושי שאני יהודיה; עניין יוסטינקא קשה
יותר, אלא שאין אדם שם לב לילדה קטנה. קשה שבעתיים מצבה
של אמא, שפחדה הנשקף מעיניה וחוסר-הבטחון שבתנועותיה מעידים
על מוצאה יותר מתרוי פניה.

כיצד יכול אדם להיות בטוח לאחר כל מה שעבר עלינו עוד בראשית דרכנו? והרי אנו צפויים לסכנות ומכשולים חדשים על כל צעד ושעל, האדונים משתתווים ומסתלקים. אני מאחלת להם קפיצת דרך.

לאחר כל החלואות האלה החלטנו לסעוד לבנו. בפעם הראשונה

לאחר ארבעה חדשים אוכלות אנו לחם ממש, לחם סרי בחכמה ועגבניות. הסעודה היא תחת כיפת השמים. השמש זורחת ואורה נעים כל כך. יש רצון לחיות. לרגע קט נשכח מן הלב מצבנו הקשה וכל הסכנות האורבות לנו. מדוע זה רבים מעשי הזועה הגעשים תחת קרני החמה הטובות הללו?..

כתודו של פגיון ניקרו פתאום שאלות במוחי: מה שלום הנ'קה ורח'קה? באיזה מתבוא יושבות הן עכשיו? ומה עושים אבא ולא'קה — החיים הם עדיין?

אתה רואה סביבך פולגים, אנשים הנתפזים לרגל עסקיהם השונים — ולא בני אדם המתחבאים ככלבים נרדפים. אתה שומע קולות בני אדם צחוקים. מה מזור הדבר: כבר שכחתי שהיה פעם צחוק בעולם! נזכרת אני בישראל'יק שידע לצחוק בקול רם, במלוא ריאחו, כפתחו פה מלא שיניים לבנות ויפות ובקרצו מעשה קונדט בעיניו השחורות. ועתה איננו עוד, ולא ינסוף עוד לצחוק ולעולם לא נתראה עוד...

אך אין השעה כשרה למחשבות. מה לעשות? לאן לפנות? עוד גדול היום. אנו פוגות אל אחד הבתים שהופצצו. שם, בין עיי המפולת, החלטנו להתמין עד הערב. מן הבית הסמוך יוצאת פולניה זקנה ומכירה בנו יהודים. היא מגישה לנו מים. אנו יושבות במנוחה. אחר כך באה פולניה שניה. שכנתה הצעירה. הגרמנים לקחו בשבי את בעלה של הצעירה ואת שני בניה של הזקנה. הן מחרפות

ומגדפות את הגרמנים, את המלחמה, את הצרות — ממש דברים
מתוקים מדבש ונופת צופים! ביגתיים הערב ממשמש ובא, סכנת
ללכת לתחנה: אם נצא שלשתנו ונמתין בתור שעה-שעתיים, נתה
נתונים בסכנת גדולה, כי מרגלים משוטטים בכל מקום, ואין להשאיר
את אמא עם יוסטינקה בחצר זמן רב כל כך. בין כך ובין כך

משהוא

טוב, מוטב לבקש את הפולניה הצעירה שתקנה לנו כרטיסי MASSUAM
הרי גם היא טבלה מידי הגרמנים, אשלם לה שכר סירחה ודמי
הנסיעה בחשמלית, ואנו נמתין פה לשוובה, וכמה זקות לפני צאת
הרכבת נבוא עם הכרטיסים ישר לרחבת התחנה, התכנית טובה
והפולנית מסכימה, אלא שבמקום הכרטיסים היא מביאה אלי שוטר!
השוטר הפולני מצא אף הוא שעת-כושר להרויח כסף, אין הוא
דורש אלא 1.500 זהוב בלבד, מאין אתן לכם 1.500 זהוב כמה
פעמים ביום, אם כל רכושי הוא 300 זהוב בלבד?! אין לעמוד על
המיקח והוא מכניסנו אל משרד-המשטרה, וכאן סוף-פסוק, כאן זה
עניין רשמי, ואי-אפשר לעשות ולא כלום.

השוטר הוקן היושב במשרד-נוף בו על שהביא הנה את
האומללים הללו; אך הלז מסביר בנחת, שהוא ביקש רק להשתכר
מעט כסף.

ליל-אימים! אמא נופלת לרגליהם כמטורפת ומתחננת על חיינו,
והיא עצמה, העלובה, רוצה בחיים כל כך! אודה על האמת, כי אותו
רבע התרעמנו עליה על שהיא משפילה את עצמה ומתאוה לחיי-
כלבים אלה, „רבותי — התחננה אמא — שנים רבות חיינו יחדית,
והיה טוב, הגרמנים הם אויבנו המשותף — הלא תבינו את הדבר!“...
נתברר כי האישה, שאליו פנתה אמא, היה „פולקסדויטשה“, הוא
דחה אותה ברגליו — את אמי! למה היא משפילה עצמה כל כך?
אני ויוסטינקה הקסנה שקטות לגמרי, אני מתייחסת לכל באדישות.

כדאי אפילו למות מתוך שוויון־נפש כזה. אך יוסטינקה בת האחת־עשרה אומרת לאמא בקול שקט ומתון: „אמאִילה, אל תכחי ואל תבקשי — זיי שקסה! הטאנו חטא שאין לו כפרה — נולדנו יהודים. על החטא הזה עלינו לשלם בחיינו. נשלם את המחיר, אבל במנוחה!“

במשרד המשטרה השלך חס. השוטרים מסיבים את פניהם, ולא אחד מהם מוחה דמעה בלט. אחד מגיש ליוסטינקה בהיסוס את סעודת הערב שלו. הילדה אינה רוצה לקבלה. ורק לאחר הפצרות מרובות היא בולעת כמה פרוסות והדמעות הונקות אותה.

אחר כך כולאים אותנו בתא. אני אסורה בפעם הראשונה בחיי! משעת הצהריים לא בא אוכל אל פינו ואני מחליפה שמלה בלחם ומלפפונים מידי המכריחות הפולניות היושבות במאסר יחד אתנו. אנו סועדות פת ערבית כמעט בלי להוציא הגה מפינו וסבורות, שזוהי הסעודה האחרונה בחיינו.

בבוקר מעבירים אותנו אל בית־הסוהר שבגיטו. ששה שוטרים פולנים וגרמנים מוליכים את שלושתנו „בכבוד“ אל בית־הסוהר שברחוב גנשה. בעברנו בתוך הגיטו פוגשת אני ברחוב נובוליפיה באחד החברים, שהיה „וועקשוץ“ באחד ה„שופים“. הוא גדהם בראותו אותנו, ואני נותנת לו 250 זהוב ומבקשת למסרם לחניקה, כי אין לנו עוד צורך בכסף.

בבית־הסוהר ברחוב־גנשה. אנו ישנות במשך שבועות רצופים על גבי קרשים חשופים. רוב הכלואים כאן הם „פושעים“ כמונו. מסרתי מכתב אחד בשביל חניקה — אין בכוחי לכתוב עור. המשטרה היהודית נוטלת 100-200 זהוב — שכר־טירחה בעד מסירת מכתב.

כדאי אפילו למות מתוך שוויון-נפש כזה. אך יוסטיניקה בת האחת עשרה אומרת לאמא בקול שקט ומתון: „אמא'לה, אל תבכי ואל תבקשי — היי שקטה! חטאנו חטא שאין לו כפרה — נולדנו יהודים. על החטא הזה עלינו לשלם בחיינו. נשלם את המחיר, אבל במנוחה!“

במשך המשטרה השלך הם. השוטרים מסינים את פניהם, ולא אחד מהם מוחה דמעה בלם. אחד מגיש ליוסטיניקה בהיסוס את סעודת הערב שלו. הילדה אינה רוצה לקבלה, ורק לאחר הפצרות מרובות היא בולעת כמה פרוסות והדמעות חונקות אותה.

אחר כך כולאים אותנו בתא. אני אסורה בפעם הראשונה בחיי! משעת הצהריים לא בא אוכל אל פינו ואני מחליפה שמלה בלחם ומלפפונים מידי המבריחות הפולניות היושבות במאסר יחד אתנו. אנו סועדות פת ערבית כמעט בלי להוציא הגה מפינו וסבורות. שזוהי הסעודה האחרונה בחיינו.

בבוקר מעבירים אותנו אל בית-הסוהר שבגיסו. ששה שוטרים פולנים וגרמנים מוליכים את שלושתנו „בכבוד“ אל בית-הסוהר שברחוב גנשה. בעברנו בתוך הגיטו פוגשת אני ברחוב גובוליפיה באחד החברים, שהיה „וועדקשוץ“ באחד ה„שופים“. הוא נדהם בראותו אותנו, ואני נתנת לו 250 זהוב ומבקשת למסרם לחניקה, כי אין לנו עוד צורך בכסף.

בבית-הסוהר ברהוב-גנשה. אנו ישנות במשך שבועות רצופים על גבי קרשים חשופים. רוב הכלואים כאן הם „פושעים“ כמונו. מסרתי מכתב אחד בשביל חניקה — אין כוחי לכתוב עוד. המשטרה היהודית נוטלת 100-200 זהוב — שכר-סירחח בעד מסירת מכתב.

בעד מכתבי שילמתי פחות מסכום זה, ועל כן לא אדע אם יגיע לתעודתו. תשובה לא קיבלתי.

לאחר ארבעה ימים — העברה מבית-הסוהר. לאן? אין אני יודעים. מובילים אותנו בקטוצה ל„אומשלאגפלאץ“ ומכניסים ישן לקרוגות. כנראה חסר על כדורים בשבילנו...

מְשׂוּאָה
MASSUAH

פאריס, 5 ביולי 1945

יומיום ממלא קהל אלפים את ה„אומשלאגפלאץ“. פה מבקשים אנשים אפשרות להתחבא, שם מנסים להינצל על-ידי סתן שוחד: פה סוחרים בלחם, שם מכניסים את האנשים לתוך קרוגות. צעקות, צריחות, רעש, יאוש. בתוך הקהל העצום הזה פוגשת אני חברה מבית-החולים והיא שואלת אותי בתמיהה: „אחות ארליכמן, מה מעשיך פה?“ הכל ידעו שאני ניסיתי לצאת מהגיסו. נפשי קצה בכל ואני עונה לה קצרות: „הרי רואה את — תפסו אותי“.

— הידוע לך, כי שתי אחיותיך היו כאן בשבת, אולם הכנסנו אותן לבית-החולים והן שוחררו?

תודה לאל! גאה אנוכי שחברתי הצילו את אחיותי בזכותי אני, אף-על-פי שלא הייתי כאן. רוצים לקחת אותי לבית-החולים, אולם בלי אמא ויוסטינקא, איני רוצה להיפרד מהן. אותה שעה ניגש ד"ר מאקובר, שהקשיב כל הזמן לשיחה בענין זה, ובלוי לשאול שאלות מוריד הוא מעלי את המעיל השחור ואת הכובע, מלבישני סינור לבן וקורא: „פתיה, מה את עושה? הצילי את נפשך תחילה, ואחר כך תנסו לעשות להצלח משפחתך!“

עשיתי כעצתו. נדברתי עם חברתי, חטפנו סדין ממיטה, עטפנו בו את אמא, והכרחנו אותה דרך החלון אל בית-החולים בתפקיד עוזרת במוסד.

אך מה לעשות ביוסטינקה? אין הרופאים מקבלים כעת והשעה דוחקת: כבר מכניסים את האנשים לתוך חקרונות! בלי לחשוב הרבה אני מכניסה אותה למחלקת-הילדים. ד"ר לכשאפט רואה זאת חוסם את הדרך בפני ומקבל פני בצוחחה: „מה עשית מטורפת?!”

הרי את מביאה אסון על בית-החולים כולו! בכוח זאבה הלוחה **מסואה** על גוריה הדפתי גברתן זה ואמרתי לו: „שוטה שכמותך! אין לנו כל תקוות הצלה; גם בלובלין לא ניצלו האדונים שחרדו לעורם כמוך. אם ירצו הגרמנים, ישאירוני בחיים בלי לשים לב לילדה; ואני, כל עוד נשמתי בי, לא אפרד מאחותי הקטנה.”

וכך נמצאנו סוף-סוף שלשתנו בתוך בית-החולים — שלשתנו באורח „בלתי-ליגאלי”. עוד לפני כן חוסל חלק גדול מעובדי בית-החולים וגם אני עזבתי את העבודה בצאתי מן הגיטה. אין בידי שום ניירות. הכל השארתי בידי רחליקה לפני צאתי. איך אוכל לצאת מכאן כדי להודיע לחניקה ולרחליקה שאנו חיות? לבסוף עולה בידי לשאול את הניירות מאחת החברות. בלב הולם מרוב שמחה אני רצה אל חניקה. אני קופצת כל הדרך — לבי הוא המקפוצני מרוב שמחה. אני מנסה לתאר לעצמי את פני חניקה כשהיא פותחת את הדלת ואינה מאמינה למראה עיניה, שאני אמנם עומדת חיה לפנייה. אפול על צוואריה ואגיד: „חנסייה אחותי, אני חיה וקיימת; גדולה מזו — גם את אמא ואת יוסטינקה הצלתי. והן בבית-החולים...! אחר כך אשק לרחליקה מתמלינפשי, ובדמעות שמחה אספר להן על הימים הקשים שעברו עלינו. וכך נפספס עד שעה מאוחרת, בדבר ונצחק... כבר הגיעה השעה 7. עד 8 מותר לתלך בחוץ. אני אצת, פותחת את הדלת ברחוב פאוויק 22, בגוש בניין המורים: כאן אמצא את חניקה. אנשים זרים מקדמים את פני בחמיהה.

— האם חניקה לא עברה עוד לגור כאן? — שואלת אני.

חניקה ורחליקה אינן — עונים לי — הן נלקחו למחרת היום
שבו יצאתן מן הגיטו.

— טוב הדבר — מתעקשת אני — כמה תמימים הם! את זאת
הרי ידעתי מכבר: אך הן שחזרו בשבת וחזרו הביתה.

דאמאה
MASSUAH

אין הם יודעים מאומה. מאז שבת לא ראו אותן. אני
לכתובתם של מכרים אחדים ורצה ממקום למקום. השערים סגורים.
בכל מקום אותה תשובה.

בשעה 10 מוצאת אני את משה רבינוביץ, חברם הקרוב ביותר
של ישראל וחניקה, שבביתו ישבנו כימים האחרונים. איש לא הוסיף
לראות את חניקה ורחליקה. חניקה היתה במשרד הקהילה ברחוב
זאמנהוף ורחליקה ישבה ממזל, בכית משה. כיון שהתחילה אקציה
ברחוב זאמנהוף 20-22, מיהרה חניקה לבית משה. את רחליקה לקחו
וחניקה הלכה אתה. תקוותי מתרופפת, אך אני נאחזת בה בעקשנות.
משה מעיר, שלקחו אותן ביחד עם אשתו, שגם היא לא חזרה...

למחרת היום אני חוזרת בלב כבד לבית-החולים. שם נודע לי
הדבר לפרטי פרטי: שחיהן היו בכפר והוכנסו לתוך בית-החולים
ושם ניתנו להן כעין סיגורים. אולם דווקא באותה שעה היתה ביקורת
בבית-החולים, והן לא העיוו להעמיד פנים כעוסקות בעבודה כלשהי.
אלא עמדו נבוכות בקרדויות. לקחו את רחליקה, וגם חניקה הלכה
אחריה. עכשיו יודעת אני את האמת... כיצד אודיע את הדבר לאמא?
מדוע חזק לבי כל כך ואינו מתפקע ברגעים כאלה? רבונו של עולם,
איך התחננתי וחלמתי ברגע זה על שבקילב גואל! רגע אחד, ואין
אתה מרגיש עוד מאומה — היכול להיות דבר טוב מזה?..

השבץ לא בא, ונאלצתי להודיע לאמא וליוסטינקה כי נשארנו
לבדנו... היאוש חוקף את אמא. היא רוצה ללכת לקרונות. מכרים
משתולים להרגיע אותה. יוסטינקה שוכבת חוש במחלקה: היא

יודעת שאינך „ליגאלית“, משקעת פניה בכר ובוכה. איך נשתנתה
 הילדה תוך ימים מעטים אלה! לא מזמן זניתה עדיין השוכב
 שבמשפחה; עיניה הכחולות כשמים היו צוחקות תמיד, בפינות פה
 גומות — ועכשיו פניה הקטנים נעשו ירקרקים, עיניה עצובות
 תולות — עיני אדם שנתנסה כבר בחייו, כל פעם שאני פותחת
 הדלת, תתרום במיסתה, רגע יופיע ברק בעיניה וידעך מיד. MASSUAH
 הוי, יוסטוש, מחמל־נפשי! כמה מבינות אנו זו את זו, כי מכאוב
 אחד אוכל אותנו. אנו משוחחות חרש כשני אנשים מבוגרים, בלכתי
 ממנה תוציא מתחת לכר פת לחם קטנטנת עטופה בנייר: „סוּיֶשׁ,
 זה בשביל אמא; לא יכולתי לאכול את שתי הפרוסות — ידעתי
 שאין לך כסף לקנות לחם.“

פרט לביקורים אלה אצל יוסטינקה אני שוכבת לי באחת הפינות
 שבחדרי העוזרים ואיני מגיבה כלל על המתרחש סביבי. איני אוכלת,
 איני שותה, איני מתרחצת, שוכבת אני והדמעות ניגרות מאליהן,
 אני מחכה למוות הטוב שיגאלני סוף־סוף מיסורי הפרידה המכרסמים
 את לבי בלי הפוגות. אך המוות אינו בא ברגעים שאתה מתאוה
 אליו ביותר...

אמא

אמא מדברת על לבי שאתאושש: הרי היא ויוסטינקה היות
 עדיין ותלויות בעזרתי בלבד. ידעתי שכן הדבר: מי נותר לה,
 לעלובות, מלבדי?..

לבסוף החלטתי באחד הערבים לעמוד בתור לקבלת פת ערבית.
 נטלתי את מנת הלחם הטרי עם הריבה והריני מביאה זאת לאמא,
 ולכל טוב עלי על ההפתעה שאעשה לה. אני באה אל האולם שבו
 הסתתרה אמא, ואיני מוצאת אותה במקומה. השכנות מספרות לי,

שהמשטרה היהודית ערכה „סטיהור“ וגירשה אותה אל הכנר, בלי מעיל לגופה. הלילה קר, יורד גשם...

כל הלילה שכבתי על מעילה של אמא ובכיתי. נתכנסתי בתוך

המעיל ודומה עלי שאני מדברת עמה. למי אספר כמה אני אוהבת

את אמא. מי יבין כמה זקוקה אני לה, ולו רק כדי שאוכל לקרוא **מסחאה**

בשם אם. כמה מרץ היה באשה שקטה זו, כמה לילות בילתה **MASSIAH**

מיטתי וליד מיטת כל אחת מאתנו! ועכשיו גירשו אותה החוצה

ככלב שאין צורך בו! לבי כאילו מתפרץ מחזי, אך אין יכולה לצאת.

ליד הדלתות עומדת המשטרה. בחצר יריות. האם לא באמי ירו

חירויים? האודיע את הדבר ליוסטינקה? לא! תישן לה הילדה הלילה

בלי לדעת שנתייתמה גם מאמה...

השחר מצאני באותו מצב של קפאון. מישהו קורא פתאום בשמי.

מה קרה?

— אחות ארליכמן, אמך קוראת לך.

האם תולמח אני — או אמת הדבר? אני נחפזה לרדת ופוגשת

את אמא אחוזת־בהלה, קפואה, מופה, שערותיה פרועות, ואינה דומה

עוד לאדם שפוי בדעתו. אך היא ניצבת לפניי חיה ושלמה! אני

אוספת אותה לאחת הפינות, עוספת אותה במעילי שספג את חום

דמעותי, מביאה לה קפה חם ומגישה לה לחם מפת־ערבית של אתמול.

והיא, העלובה, מספרת לי בקול מקוטע, מאשים, וכולה רועדת מקור

ומהתרגשות: השוטר גירש אותה. היכיה מכות־רצח. ראתה שאחרים

פדו את עצמם במחיר כסף או תכשיטים, ולה אין מאומה מלבד שתי

יתומות ויצרניים. היא התחבאה במין נור מלא מים. היה קור עז.

בקושי החזיקה מעמד עד שהאגף השחר. בבוקר קפצה דרך החלון

לתוך בית־החולים. מה אומללה אמא־לה שלי. העלובה־האהובה! במה

אוכל לעזור לך?

ושוב יוצאת אני מבית-התולים, כי רוצה אנוכי להתראות עם ישראל. לשוחח אתו. כן, רצוני לברר אם נשאר משהו מחפציני שאפשר עוד למכרם, ולהתפרנס מהם כל עוד גשמת חיים באפינו.

אני פוגשת את ישראל. קשה להכירו: צולע. זקנו גדל פרע והוא נזדקן בשלושים שנה. הוא הולך ל"פלאצובקה". ביקש להצטרף

משואה

MASSUAM

לפארטיזאנים, אלא שמע שחורתי ורצה עוד לשוחח אתי. זו היתה שיחה עגומה של שני בני-אדם שבורים ורצוצים מצרות ופורעניות שבאו על המשפחה. כל אותו לילה ישבנו במעון-החלוצים שברחוב-דויקה. בחלל החדר הריק בכינו יחדיו על חלל חיינו. שעה שלקחו את חנ'קה היה הוא עמוק בעבודה מחוץ לגיטו. עלה בידו בפעם הראשונה לקנות כמה תפוחים, והוא רץ בשמחה הביתה כרצותו לגרום לחנ'קה הפתעה נעימה, והנה לא מצא אותה בכית! למחרת היום לא הלך לעבודה: אין טעם להתחבא עוד. חנ'קה איננה ומה טעם לחייו. תפסו אותו והביאוהו אל ה"אומשלאגפלאץ". לא היה לו כל רצון להראות את תעודותיו. למה? אולם אחד מחברי ועד הקהילה הוציא אותו משם.

אותו מעשה חזר גם למחרת היום. שוב תפסו אותו. בהסתובבו בככר שקרע בתרהוריו הנוגים, עלה רעיון בלבו: אמנם אין לו עוד חפץ בחיים, אבל למה זה ילך למות מתוך פאסיביות כזו — הוא שלא יכול להבין מימי גירוש לובלין איך הלכו האחרים כצאן לטבח? למה לא ילך אל הפארטיזאנים ולא יהרוג לפחות גרמני אחד ויקום את נקמת חנ'קה והאחרים?

הוא קפץ ועבר את הקיר, נפל ורגלו נקעה. אחריו קפץ שני ונתרג ביריות. אני מבקשת ללכת אתו אל הפארטיזאנים, מציעה את שרותי בתפקיד מקשרת, שכן פני כפני גזית. ישראל אינו מסכים. אני טוענת:

— כלום אינך מביין. שאין עוד טעם לחיי, כשם שאין טעם לחיי
אתה? גם לא אוכל עוד להציל את אמא ואת יוסטינקה...

ישראל עומד על שלו ומדבר על לבי: „סויקה: הבטיחי לי
בהן-צדקה, כי לאחר שעברת בשלום דרך תלאות וסכנות רבות כל
כך, ולך כל הסגולות הדרושות להצלת הייך — מראת-פניך ה-
ועזירוחך — לא תשימי לבך לאמא, שאינה עוד בגדר אדמט **מסואה**
לא ליוסטינקה, שתוכל להציל את נפשה אם תשחק לה השעה; אלא
תעשי כל שביכולתך כדי להציל את הייך את. כמעט כל משפחתכם
אבדה, כי איש מכס לא אבה לעזוב-את אחיו (והוא, המסכן, נפל
קרובן על מזבח דבקותה של חניקה במשפחה!). לבי סמוך וכטוח,
כי את לבדך תימלטי ממות, וכך יישאר לפחות שריד וזכר למשפחה
מפוארת, ואת תגלי לעולם את כל אשר עוללו לנו, ואולי תזכי לראות
גם את ארצנו ואת אחותך זהבה...”

עודני עומדת על דעתי, וישראל מבטיח לי הבטחה סתמית לבוא
בדברים עמי לכשירע, כי בטוחה הדרך שבה הוא הולך. לפנות בוקר
נפרדנו מתוך תקווה שעוד נשוב להיפגש, אך לא יספנו עוד לראות
זה את זה! הוא יצא לדרכים משובשות. הפולנים בגדו בו. באוקטובר
נתפס ליד הרובישוב, הובא אל הגיטו ונורה בפאוויאק (כית-כלא
ידוע בווארשה). כך סיפרה לי גערה אחת מ-השומר הצעיר ששתלה
פרחים על קברו...

בדירה שבו גרנו באחרונה מצאתי את ילקוטי חניקה ורחל'קה.
ילקוטים אלה עם הכתובות: „חניקה ארליכמן” ו-„רחל'ה ארליכמן”
הם בעיני כמצבות בבית-הקברות. רוב הדירות פרוצות ועזובות
ודומות לבתי-עלמין. היכן האנשים שישבו בהן? איים? הנה ארון
פתוח, כאן סנדלי-בית שהושלכו מתוך בהלה, ושם מרק שלא הספיק
להתבשל על האש שכבתה; והתצלומים הללו המתגוללים בכל קרן-

זווית, דיוקנאות בני-אדם שעוד אתמול התגוררו כאן, נשמו, ואף
היו מאושרים בעבר. מכל פינה מביטות בי עינים, אותן עינים
נוראות התוהומי-שואלות עולמית: על מה ולמה?..

עתים יתפרצו „שאברובניקים” לתוך הבית העזוב, יסחבו מיד
הבא ליד, יהפכו את הרהיטים, שבעליהם ודאי הקפידו לשמור עליהם
וכחיות העטות על הסרף יוציאו את הכסותות מתוך המיטות וי
אותן מנוצותיהן — כי „בצד האחר” יש קופצים על נוצות למלוי
כסתות. וכל הדירות של ווארשה, שהיתה לפנים קריה הדורה
ומפוארת, מלאו נוצות שנוזחמו כשם שנוזחמו האדם.

אינני יכולה לשהות פה זמן רב מדי. מתוך בכי נוטלת אני
כמה חפצים כדי למכרם. כי בין כך ובין כך יגבנו אותם שואפי-
חבצע, והרי לי אם רעבה ויוסטיגקה המחכות לעזרתי... אני שמה
על זרועי כמה חפצים ויוצאת החוצה, מעכבת את אחד ה„פלאצובי-
קאזים”, כדי להציע לו את „הסחורה”, אך איני יכולה לעשות זאת.
שוב גועה אני בבכי. איני יכולה. דומה עלי, כי את אחיותי הסתורות
אני מוכרת לידים מוזהמות. ה„פלאצובקאז” תמה ומניע בראשו
כאומר: הנה עוד אחת שדעתה נטרפה עליה! ואולי מבין הוא
לנפשי? אפשר שגם הוא אבד את בני משפחתו אך כבר הסתגל
למצב, ואני עודני נרתעת.

אני חוזרת לדירה. לא אעסוק בסחר-מכר. אני מחפשת תצלומים
כדי שלא יהיו למרמס ולא ידרוך איש על פני אחיותי, אוספת אותם
ואת שאר החפצים שזכרונות רבים קשורים בהם, ומתביאת אותם
בפינת-סתר: אולי אשוב עוד ואקחם עמי.

בידים ריקות, שקועה במחשבות נוגות, חוזרת אני לבית-החולים.
ברוך תופסים אותי השוטרים ומכניסים אותי לעגלה ההולכת ל„אומ-
שלאגפלאץ”. איני מגיבה, איני מראה את תעודותי: הרי הסינור

הלבן שאני לובשת היא תעודתי היחידה. אינני שואלת: "מדוע אתם לוקחים אותי? הרי גם אני הולכת בכיוון זה..." השוטל דחף אותי בגסות לתוך העגלה. מה איכפת לי?..

ב"אומשלאנפלאך" פגשני הרופא שלנו שעבד במשטרה ושואל

אותי בתמיהה: "מדוע תפסו אותך?"

— איני יודעת.

משואה
MASSUAH

אני מניחה לו להוליכני לבית-החולים, כאילו אין הדבר גוגע בי כלל. אמי מחכה לי. אני מראה לה את התצלומים. שתינו נזכרות. וזהו פת-ערבית שלנו. אין לי כל רצון לצאת העירה. למה? מי לי שם ומה לי שם?

לא אוכל עוד להישאר בבית-החולים: הרי אני "בלתי-ליגאלית" ויש לי עוד אמא ויוסטינקה. בחבר העובדים נעשים קיצוצים חדשים לבקרים. רופאים רבים עובדים בתפקיד "עוזרים". העוזרים נזקקים ומחכים: גם להם וותק עבודה וזכות לחיות. יוס'יוס מתאבדים המפוטרים מעבודה. חולים, ואפילו ילדים, קופצים תחת גלגלי הקרונות: הכל יודעים מה גורל צפוי לחולים.

וקרונות-המשא מוסיפים לבוא בלי הפוגות... ויש הבודקים את המספרים הרשומים על דפנות הקרונות החוזרים. שיבתם המהירה נראית השודה ביותר: זמן בסיעתם הלך ושוב נראה קצו מכדי להגיע אל הנהר בוג, אך הבריאים עודם מאמינים שהם נשלחים לעבודה. והתעמולה הגרמנית שוקדת להרדים את ערנותם של האנשים. הם מוסיפים להבטיח שכל ההולך מרצונו לקרונות, אין מפרידים בין בני משפחה, וכל המתנדב לעבודה מקבל קילוֹגראם לחם וריבה צידה לדרך, וגם אנו החלטנו ללכת בהתנדבות מתוך תקווה, כי בדרך זו יקל עלינו לשאת יחדיו את עול הגלות. עבוד אעבוד גם בעד אמא ולא אתן לה ליפול מרוב עמל.

עמדתי בחור כדי לקבל עוד כמה ותובים, שבית-החולים היה משלם למפוסרים, והנה עברה שם האחות רוכמן, שהינה האחות הראשית בבית-החולים בו עבדתי מקודם. היא שואלת אותי מה מעשי כאן. אני מספרת לה על החלטתי, והיא מתחילה לצעוק: כלום השתגעתם? וכי אין את יודעת, שכל הנשלחים הולכים למות? למה

אינך פונה אל מכירך הטוב, המהנדס איינהורן, שהיה פעם האינסטננט **MASSUAH** דאנט בבית-החולים שלנו ונשאר בעמדה זו ב"שופ" שנפתח באותו בניין ברחוב-לשנו 60?

כדי להניח את דעתה, אני כותבת כמה מלים אל המהנדס איינהורן ושולחת את הפתקה בידי חברה, אחר-הצתריים עלת בידי לשאל תעודות מאחת החברות ואני יוצאת העירה, אל איינהורן. במקום "שלום" אומרת אני: "גם הנ'קה וגם רח'קה אינן עוד..." וגועה בכבי, הוא לוחץ את ראשי אל לבו, מלטף אותי בתנועת יד עצבנית והולך לו כשהוא בולע את דמעותיו. הוא הכיר את הנ'קה, רח'קת וישראל והוא מבין ללבי המלא לאוש, כעבור רבעים אחדים הוא חוזר אלי ואומר:

— אחות, רדינא למטבת ובקשי לתת לך סינור ועבודה. וכך מקבלת אני עבודה "באדנפרוי (בלגיה) ב"שופ" של טבנס. בעד עבודה זו היו נוהגים לשלם שכר גבוה למדי. למחרת היום נתן לי איינהורן פתקה לסאק, העובד אצל טבנס ב"קווארטיראמט" (משרד-הדיוור) ואני יכולה לעבור לדירת חברתי ברחוב-לשנו.

שבתי אל אמא וסיפרתי לה את הבשורה הטובה. אולם היכן לשכן אותה? אצלי אי אפשר, וכיצד להוציא את שתיהן מבית-החולים? אחת החברות מיעצת לי להביא את אמא אליה, לבית שבו מסתתרת גם אמה שלה. הבית נמצא בשכונה שנעזבה מכבר. בלית ברירה אני מקבלת את ההצעה. בשעת כיקורת התעודות אני

מראה מרחוק כרטיס שצבעו לצבע תעודות-הזהות המקובלות באות
זמן, וכך עולה בידי להוציא את אמא ואת יוסטינקא מן ה"אומשלא-
פלאץ". אני מביאה את אמא לדירה בת ארבעה חדרים. הבית העלי
דיק ועזוב; רק אם חברתי מתגוררת שם לבדה. התריסים מוגסים.
אנו מדברות בלחש, אם כי ברחוב אין נפש חיה. בהישמע איות ה"ר
בחוץ, מיד מתחבאות הנשים בתוך ארגז הפחמים, או במיטה **מסואה**
לכסתות. כאן אני משאירה את אמי.

לאחר פעולות הגירוש צומצמו תחומי הגיטו, אבל החומות
הקודמות נשארו. שער-הגיטו הראשי נקבע עכשיו בקרן הרחובות
זאמנהוף וגנשה ובחלק מרחוב פראנציסקאנסקה. עד מספר 22. מתוך
לזה היו "שופים". ליד כל "שופ" שהיה מוקף גדר היו דירות בשביל
העובדים. בשאר השכונות לא ישב איש, וכל הנכנס לשם היה קובע
את נפשו. הרחובות השוממים על בתיהם העזובים סיפרו בלי אומר
ודברים על גורלם העגום של שוכני הגיטו לשעבר. לאדם יתיד
אסור היה לעבור את הרחוב בדרכו לעבודה. ההליכה הייתה מותרת
רק לקבוצות מלוכדות. כל פעם שהייתי צריכה לעבור אל הגיטו
הראשי הייתי ממתנה ל"פלאצובקאזים", שהיו חוזרים מעבודתם
ונכנסים לשער לשנוי-זילאונה, הסמוך ל"שופ" שלנו. הייתי מצטרפת
אליהם ובדרך זו חזרתי לגיטו. כן אסור היה לעבור מ"שופ" אחד
למשנהו, אך האנשים היו עוברים דרך החורים שנפרצו בבתים
הסמוכים זה לזה. בשעות היום, שעה שהרחובות היו שוממים, היו
בני-אדם עוברים מבית לבית דרך עליות-הגג. במרוצת-הזמן נעשו
דרכי-סתר אלה בהירות ליושבי הגיטו כל כך שהיו מהלכים בהן
גם בשעות המותרות. לאחר זמן מילאו עליות-הגג תפקיד חשוב
בפעולות ההגנה העצמית שלנו, כשהיה הכרח לעבור משטח אחד

חייל עברי עובר בין תלי החרבות של רהוברנאלבקי
לאחר שחרור פולין

למשנהו. כל פעם שהמטרה היתה סותמת מעבר כזה, היינו חוזרים ופותחים אותו לאחר שעה ומעמידים בו „וואכה“ (משמר) משלנו: בדרך זו הוברחו הנשק וכל החמרים הדרושים לנו. מה מדביקים או את כרוזינו אל יושבי הגיטו, כי בטוחים אנו שכאן יקראו אותם יותר משיקראים בהיותם מודביקים ברחובות.

משואה

אני מבריחה את יוסטינקה לדירתי: קל יותר להסתיר את ה-MASSIM

אני מתזיקה אותה כל היום לירי. עבודתי: שטיפת האמבטויה ובתי-השימוש. אני מתחילה לקבל לבנים לכביסה. מזוננו: פעמיים ביום מעט מרק מסריח ו-120 גרם לחם. מנה זעומה זו צריכה להספיק לכלכלת שלושתנו. כתום העבודה, ולעתים בשעת ההפסקה, אני מסכנת את נפשי ומביאה לאמא את מנת המרק הדלה. עתים אני קונה בשבילה רבע קילוגרם תפוחי-אדמה. אם אין ביכולתי לבוא אליה בצהרים.

מה רב השינוי שחל באמא באותו פרק-זמן שבו נותקה מחברה הבריות. גל עצמות, עינים נפחדות, קול נטול דיבור; לבו נשבר מרוב כאב, ואין אדם שלפניו תוכל לשפוך את מרי שיחה. מי תפוחי-אדמה שלא נתבשלו כל צרכם משמשים לה מיי-שתיה. רגעי ביקורי אצלה הם שעת-חג בשבילה, ובהביאי עמי את יוסטינקה, הרי זה חג גדול באמת. לאשה הדרה עם אמי באותו בית יש שתי בנות מברגרות, בנות וארשה. יש להן קשרים אך הן מבקרות אצל אמן רק פעם-פעמים לשבוע, ואילו אני באה יום-יום, ואפילו יותר מזה. אמי מתגאה בי וחרדה לשלומי, ובבואי אינה יודעת מה לעשות: הלקוּן על מר-גודלה היא, או לבכות על גורלי אני? שמא נככה יחדיו על גורל בני משפחתנו שאבדו, וזכרם היקר אינו מש מלבד תינו?...

עתים בעברי עם יוסטינקה ברחוב, גובר בנו הרצון לגשת

אל אמא ולברך אותה בברכת ליל-מנחתה; אך אנו חוזרות בנו
בראותנו מכונית ס. ס. חונה לא הרחק מהבית שבו מסתתרת אמא
ועתים נדמה שאין לנו עוד תקווה לשוב ולראות את אמנו. רק
הרחובות העזובים של וארשה ראו אותי כשאני מוליכה את יוסטינקה
ביד ושתינו רועדות מרוב פחד.

משואה
MASSUAH

פאריס, 8 ביולי 1945

בשלושה יחסית זה, בלי „אקציות“, עובר הזמן עד אוקטובר.
באוקטובר — איני זוכרת את התאריך המדויק, כי באותו פרק-זמן לא
ידעתי את ימות השברע ולא את ימות החודש — נתפרסמה פקודה,
שכל היהודים חייבים שוב להתאסף באחת הככרות (וואלובה, מילה,
מוראנובסקה, ככר-מוראנובסקי) לשם מיון האנשים וקבלת תעודות
והתימות חדשות. הדבר היה בעצם יום-הכיפורים, אולם הוצקה
שנשמעת אז ודאי היתה גדולה מאשר ביום-כיפור רגיל: זה היה
יום-הדין של יהדות וארשה.

גם אנשי ה„שופ“ שלנו קיבלו פקודה להתייצב לביקורת. מה
לעשות? בטוחה הייתי, כי אעבור בשלום את הבדיקה, אך את
יוסטינקה לא יעבירו, כי בכלל אין משחררים ילדים. ב„שופ“ שלנו
יש שלושה-עשרה אמהות עם ילדים קטנים, ואני עם יוסטינקה.
ברגע האחרון עמדנו והתייצבנו: הנלך או לא נלך? מי יוכל להת-
חבא עם ילדים? אם לא אלך לככר, אפסיד את כרטיסי; אך אם
אלך — אפקיר את יוסטינקה... ברגע האחרון אני מחליטה להישאר
עם כל הילדים. אחר-כך — אם נישאר בחיים — נראה מה אפשר
לפעול בעניין הכרטיס.

אנשי ס. ס. ואוקראינים נכנסים כבר לבניין, ואני עם הילדים
יורדים דרך החלון לקומת-המרתף אל המתסן שמתחת למדרגות.

אחת האמהות מגישה לנו מזון שיספיק לכמה ימים. אשה אחת סוגרת
אחת מדלתות המחסן. אין היא מספיקה לסגור את הדלת האחרת,
בגלל פסולת החמרים שנצטברה שם. כבר נשמע קול הצערים...

אנו יושבים בחושך צרופים ומכונסים. אין כל אפשרות להזדקק
נר, כי האויר מלא דרדת-חמוצת הפחמן. הילדים הקטנים **עושה**
האחרים מרגיעים אותם. אנו שומעים איך מוציאים את הפועלים **MASSUAH**
לאזנינו מגיע קול הדפיקות של מגפי הקלגסים הגרמנים. הם מחפשים
בכל מקום. פתאום נשמע קול יריות. אני סותמת את פיות הילדים
הבוכים. הצעדים מתקרבים אלינו. אנו עוצרים את נשימתנו. הם
עוברים על פנינו ומתרחקים! הדלתות הכפולות שלא נסגרו כראוי
הן שהצילו אותנו: הגרמנים שעברו כאן היו סבורים, כי קודמיהם
כבר עשו פה את מלאכתם ולכן הסתלקו להם.

בערב חזרו האמהות. מה מאושרות היו כמצאן את ילדיהן. הן
רצו לשלם לי — לא ידעו העלובות כיצד להודות לי. לא רציתי
לקבל מידיהן מאומה; כבר קיבלתי גמולי בראוהי לפני את יוסטינקה
ואת ארבעה-עשר הילדים שניצלו. גמלו לי גם אנשים כמהנדס איינר-
הורן. שחית לי כאב באותה תקופה קשה. אני בזכרת כיצד היה
מכיס בי מרחוק בגאות-ראב, ואחר מנשק לי במצחי ואומר: "הלא
את הגיבורה הקטנה שלי!"

ברם, לא עת לשמות, אם הוטל עליך לדאוג עוד לנפש יקרה.
מה שלום אמא? — רעיון זה מנסר במוחי ומדריך גם את מנוחתה של
יוסטינקה. אין לי עדיין תעודות-זהות ולא אוכל לצאת מן ה"שופ",
כי רבה הסכנה ברחוב. לאחר יומיים מקבלת אני תעודות. מיד
מזכירתו של מגהל ה"שופ", אשר את ילדה היצלת.

אני יוצאת לחפש את אמא או... את גויתתה אכולת-הרעב. זה
שלושה ימים לא הייתי אצלה. ובלכתי אני מתארת לעצמי, כי לפני

מותה ודאי גאלצה המסכנה לכריסם את טיה הקיר מרוב רעב. הן
מיתת רעב היא הנוראה במיתות. זיפה קרה שוטפת את בשרי וכולי
רועדת בהגיעי אל הבית ברחוב פאזויה. אני מחפשת פה ושם —
אין נפש חיה, לא אמא ולא חברתה! איני מוצאת גם עקבות דם.
אני החרת הניתה מתוך הלגשת הקלה מוזרה. אין לעשות מאומה —
גירשו אותה כשם שגירשו את האחרים. אך מה תמוה הדבר בעיני
שאני מגיבה על כך במין שלוות נפש...

בצאתי בבוקר לעבודה מעכב אותי השוער: „אחות ארליכמן,
אתמול היתה כאן אמך“.

לא אוכל להתאמין למשמע אוני. כעת מבינה אני את פשר שלוות
הלב התמוהה. איני יודעת מה לעשות. רגע בסוגותי אחר מן השער,
והנה קבוצת עובדים מן ה„שופ“ של שולץ ואמי בתוכם!

לא יכולתי להוציא מפי אלא את המלה „אמא!“, והיא הכירה
את קולי. „הגם יוסטינקא כאן?“ — שאלה ונפלה על צווארי. נתתי
לה את פת השחרית שלקחתי עמי, כאילו חזיתי את פגישתנו מראש.
אנו קובעות פגישה, כי עכשיו לא נוכל לעמוד ברחוב: אסור לעמוד
וללכת ביחידות. דעתי כאילו נטרפה עלי מרוב אושר. רצתי אל
ה„שופ“, כדי להודיע את הבשורה ליוסטינקא ולמשפחת איינהורן.

בערב נפגשתי עם אמא. הכל בידי שמים: הכנסתיה אלי
הביתה, בלי לחשוב כלל אם זה מעשה „ליגאלי“ או עבירה חמורה.
אמא מספרת לי, כי היתה מנותקת מבני אדם ולא ידעה מאומה על
המרתש. ואעפ”י כן השגיתח במין תנועה בלתי רגילה בתוך.
שתיהן, היא ואם חברתי, הרהיבו עוז בנפשן לצאת החוצה ולראות
את הנעשה שם. אם חברתי החליטה ללכת אל בנותיה בקהילה, ואמי
השלימה עם המחשבה על הליכה לגירוש, כיון שידעה כי אין ביכולתי
להציל את יוסטינקא וגם רצתה לראות בעיניה את גורל ילדיה

שגורשו. בעברה לבדה ליד בת־המגורים של "שופ"־שולץ, פגשו
ביהודים. שאלו אותה לאן היא הולכת, וכיון ששמעו כי פיה
לגירוש, הכניסוה לתוך השער והסתירוה במרתף, ובדרך זו ניצלה.
מה טוב כשיש לך אם — ואפילו אם מעונה נפתת, אובדת
עצות! מה רבה השמחה לשוב הביתה מתוך המרה, כי נפש קלדה
מהכה לך — אמא, מי שאבד את אמו ידע להעריך אוצר־אישתה.
שאינ לו תמורה.

לאחר העבודה אני שבה הביתה ומביאה מרק בכלי קטן. אני
מוצאת את החדר מסודר, מים מוכנים לתה ולרחיצה, ואמא עומדת
ומכינה פת ערבית.

אנו מקבלות לבנים לכניסה, כוכסות יהדיו ושמחות בחלקנו.
אנו מוסיפות להתגורר יחד עם החברה וילדה ועם אחותה. אמא
שסבלה מבדידותה הממושכת בבית העוזב ובהיותה גם עכשיו בודדה
כל היום, צורך הדיבור מציק לה מאד, מכאובה החנוק בקרבה פורץ
עכשיו בזרם מליט כלתי־פוסק, רוצה היא לדבר יומם ולילה על
בנותיה שאבדו, על בעלה, על מצבה כיום ועל הייה בעבר.

ידעתי, זהבית, שהדובר יהיה לפלא בעיניך, כי הרי היכרת את
אמא כאשר הממעטת בדיבור. אך נשתנו העתים וגם בני־אדם
נשתנו כל כך. לפרקים נדמה לי, כי יש בלבה של אמא מין אכזבה
על כי נשארנו בחיים מכל המשפחה — אנו "המוצלחות פחות" מאותן
שאינן עוד. הרינו זוכרות עדיין, כי בשעה שהיו אומרים לאמא כי
לא הרי ששה ילדים כחרי ילד אחר, היתה מראה על ידה ואומרת:
"יקירי, כלום יש הבדל בדברי אינחוי האצבע הבואבת? כולן שלי,
לאמיתו של דבר, אין לי שש בנות, כי אם זהבה אחת, הנ'קה אחת,
יוסטינקה אחת וכדו' — כל אחת ואחת מהן כמה כבתי־יחידה" ... ובכל
זאת — מהרהרת אני — היש בלבה סינה עלינו? או שמא זהו

פסיכוזה שלי? רע עלי הדבר, שאני חיה, עובדת, אוכלת, ובכלל מתהלכת בעולם הזה בשעה שבני משפחתי אינם עוד. כעין הרגשת אשמה מעיקה עלי — האמנם אשמתי היא זו? ...

בשעות היום אסור להופיע ברחוב. רק לעובדים זכות, **לעבוד** את הילדים הקטנים מחזיקים התורים לידם במחבואים **שבת** ה"שופים", ובשעת הצורך מבריחים אותם בתוך ילקוטיהם.

אמא יורדת תכופות אל ה"הואכה" מתוך כוונה שיירו בה, וכפעם בפעם דומזים לה השכנים בעד החלונות שתסחלק משם. שערי בנפשו איך נעמה לי עבודתי. המצב ללא מוצא, חוששת אני פן תחלה אמא במחלת-ררות. אלי, שמורגא על אמא מפני אסון כזה! אם נגזר דינה — מוטב שתמות, ורק לא זאת! האם אני מבינה מה שפי מדבר? ראשי עלי סחרחר ורועש תמיד...

והנה מודיעים, כי יש צורך באשה לקילוף תפוחי אדמה. בדרך זו עולה בידי לסדר את אמא כעוזרת במטבח. היא נמצאת כל היום בין הבריות ובכל שעת פנאי יכולה אני לגשת אליה. ולפעמים אף להביא לה סוכריה (אני מתחילה לסחור בסוכריות באזור ה"שופ" שלנו). כמה גשתנה מצבנה, ושתנו התפקידים: אני רואה את אמא כעת כאילו היא בתי הקטנה! איך היא מרימה את עיניה מעבודתה כל פעם שאני נכנסת למטבח! אני תוחבת סוכריה לפיה ומגשקת לה והיא מביטה בי בדמעות: "לכי לשלום ילדתי — צריך לעבוד" ומבטה יליוני עד הדלת.

אני מוצאת לי מעט עבודה פרטית במקצועי. אנו מחליפות את הדירות וגרות עכשיו לבדנו ואני עתבת את עבודת הכביסה. העבודה מתרחבת והולכת, שכן מעיזה אני לצאת לעבודה גם בלילה. בשעה שהאחרות חוששות ללכת, החיים זורמים כדרכם. בני-אדם

רעבים ללחם, ובמצאם מזון יאכלו ויבריא. בפרק-זמן זה הוטב מצב
החמרי במידה ניכרת, כלומר: לא היינו רעבים. רבים עוסקים
במסחר; וכיוון שאין ידיעות מאת המגורשים, יש שחוזרים ומתחננים.
כך זדכו של אדם שהוא מסתגל מהר אף לתנאים הקשים ביותר.

ושוב אסון. אמא חתכה את אצבעה בשעת העבודה ולאחר **מספר**
במשך זמן רב נאלצה ללכת לבית-החולים שברחוב-פראנציסקאניקה **MASSENA**
לשם קיטוע האצבע. בימים הראשונים אני שומרת ליד מיטתה, אולם
אחר כך אני חוזרת אל ה"שופ" ומנקרת אותה רק פעם-פעמיים
בשבוע, בלילות.

בנובמבר הופיע פצע על רגלה של יוסטינקה שנתלווה בחום של
38 מעלות. אני משאירה אותה לבדה בבית, כי עלי ללכת לעבודה.
דווקא באותו יום היה "טיהור" בבתי-המגורים שלנו. מובן, שהוציאו
את יוסטינקה מן הבית, חולה ויחפת תוך גשם סתיו סותף. בו ביום
לקחו גם את חברתי עם ילדה, שהיצלתיר לפני ששה שבועות.
יחד עם אחות החברה רצה אנוכי עד אחת-עשרה בלילה לכל מקום
שבו אפשר לקבל ידיעה כלשהי. אחות החברה מציעה שנתאבד
יחדיו. אין אני מסכימה — הן הילדים מחכים עוד לעזרתנו. אמא
שוכנת בבית-החולים ואינה יודעת כלום. טוב מותי מהיותי שוב
מבשרת אסון!

לכסוף, לאתר יומיים, מביא לנו ה"ווערקשוץ" (שוטר בית-
החרושת) הגרמני של ה"שופ" שלנו את החברה עם הילד ואת
יוסטינקה העטופה במעילה. הילדה סיפרה לי, כי בשעה שהובאה
לככר ידעה שאני לא אשב בחיבוקי-ידיים, אך היא הבינה שגם עליה
לעשות דבר-מה כדי לעזור לי במאמצי. מיד הצטרפה לחברתי כיון
שהבינה, כי אנו, הנשארות, נשתדל ביחד להציל אותם, ובדרך זו
יקל עלי למצוא אותה. הן התחבאו בקומה הרביעית של בית-החולים

לשעבר. בשעה שפרצו לשם האוקראינים הוציאה הברתי חמישים
 זהובים שהיו ברשותה והתחילה לצווח כמטרופת ולחזור על מל
 אתה שידעה בלשון הגויים: „דיינגי, דיינגי ו“ („כסף“). אחת
 התחילו האחרים להוריד טבעות, שעונים (בעבור שעון מוכן האוק
 ראיני למכור את גפשו לשטן). האוקראינים שנתבלבלו למראה ה
 והכסף, גטלו הכל והסתלקו. בדרך זו זכו בשני ימי ארכה, ומתחילה
 מן ה„דוערק“ (בית־החרושת) עם רשימת־הפועלים וקראו את שם
 החברה, לא המתינה יוסטינקת לתורה, אלא אחזה בזרוע החברה
 והתחילה לצעוק: „זוהי אמי! לא אסוך מאמי!“ ונדחתה ועברה בתוך
 הזמון. אחר כך הכיר אותה החייל הגרמני הנ”ל והביאה אלינו.
 כעת אגו צוחקות בשמענו על „תחבולות“ אלה. הוי, אילו גילו גם
 חניקה ורחל'קה מעט העזה, לא היו אובדות מהר כל כך. עתים נדמה
 לי, כי יוסטינקת חיה עדיין, שכן היתה פיקחית ורזיזה, אמיצה ודומה
 ל„אריית“. אם רוחה לא נשבר בקרבה אחרי שנעלמתי, ואם היתה לה
 שתח־צלה כלשהו, אולי לא אבדה...

במותם לא נפרדו...

פאריס, 10 כיוולי 1945

באותו פרק־זמן נפוצו הידיעות על טרגדיינקה. עניין תאיי־הגאוו
 נודע לנו מפני עובדי הרכבת הפולנים. בעבר ה„ארי“ גוזלים הפולנים
 מן היהודים המתחבאים את הנעליים וכל אשר ידם משגת באמרם:
 „בין כך ובין כך לא תהיו עוד זקוקים לכל אלה — שהרי תשמשו
 לתעשיית סבון...“ לזוחות שמועות על ייצור סבון מגופות
 הקרבנות היהודים. הבאתי לזכרון מגרמניה חתיכת סבון. איני יודעת
 אם זה אמנם „סבון יהודי“; על כל פנים, חששתי כל הזמן להתרחץ בו.

הפליטים מספרים, איך מרמים הגרמנים את קרבנותיהם עד הרגע
האחרון ממש. הם מצויים לכולם להתפשט, לארוז את בגדיהם לרוד
למען לא יתערבו אלה באלה וליטול רק סבון ומגבת, כי חלם
חיילים להתרחץ, לשם היטוי, בטרם ילכו מורחה — לגן העדן...
יוסיום בוחרים 100 איש מתוך הקבוצות ומטילים עליהם למיין
את בגדי „המתרחצים“, וכך כותב אחד האבות מן הנמלטים
עלי לעבוד במיזן החפצים. בשעת הטעינה על הקרונות, השגחתני
במקרה בנעל של ילד שהזכירה לי את נעלי בני הקטן. רציתי
לבדוק אם אמצא את מאתיים הזחובים שהחבאתי בנעלו השמאלית
של הילד. מצאתי... כעת אין לי כל ספק, שבני היקר היה למלאך...
בהמשך דבריו הוא מבקש לשלוח לו בגדים, כי בברחו היה ערום
לגמרי.

מתוך מכתבים אלה נודע לנו הדבר שהכל כותבים עליו: גופות
הנשרפים בכבשנים מלובדים בחיבוק אחרון עו כל כך, שאין להפריד
ביניהם גם לאתר המוות. אני רואה לנגד עיני תמיד מתוה בלהות —
גופותיהן המפותמים המלוכדים של חניקה ורחליקה. בכל אשר אפנה,
בחלום ובהקיץ, אראה תמיד את העינים הללו, שאימת הגסיסה
נשקפת מתוכן — עיניהן השחורות והנפלאות של אחיותי התהוות
ותובעות: „הלא תראי את מיתת היסורים שלנו — התחרישי ז“...

לא אוכל למצוא לי מנוח. אני ממעטת לבקר אצל אמא ונמנעת
מלדבר עם חבריות. עתים באים אלי אנשים ומדברים על לבי שאסע
לובלינה ואשתדל להציא מכר-ליפובה 7 את קרוביהם שנשלחו לשם
בעת החטיפה האחרונה. מאמינים הם, כי יעלה הדבר בידי, כי על כן
בת לובלין אנוכי ומכירה כמה ממנהלי ה„ככר“.

יודעת אני כי עניין וארשה עוד לא הגיע לקצו. „טיהורים“
קטנים אלה הנעשים ב„שופ“ יוסיום, דרך-אגב, אינם מבשרים טובות.

אך לפעמים נוסח אני לשמוע בקול האנשים האלה. ולצאת סוף־סוף מווארשה. רצוני לקחת את יוסיבקה עמי — אולי נתחבא באחד הכפרים. אולי? ... את אמא לא אוכל לקחת אתי — דבר זה ברור לי בהחלט. אולם אשאיר לה את תעודותי ותוכל לעבור ב"שופ" באותה ליגאלי. המהנדס איינהורן מבטיח לספל באמא. אך דבר־מה בלתי ברור אינו מניח לי לעזוב את המקום. למה להוסיף וללחום לחפצוואה
כמה וכמה פעמים עמדתי לצאת לדרך. אך ברגע האחרון חזרתי ב־
MASSUAH מהחלסתי.

תמיד התהלכתי בניסו לבושה כ"ארית": מעיל שחור עם צווארון של פרווה, כובע "ארי" וצעף. מכרים ושאינם מכרים פונים אלי ברחוב כפעם בפעם: מה אני עושה כאן ולי אף "ארי" כל כך? "כמה הייתי נותנת, כדי שיהיה גם לי חוטם כזה!"...

בתחילת דצמבר, בשעה שביקרתי אצל אמא בבית־החולים, סרתי אל משה רבינו ביק, חברם של הנ"קה וישראל: הבית מספר 24 ברחוב־פראנציסקאנסקה מלא עגלות, כי פה בית־המגורים של אוספי־האשפה. משה משמש כאן שוער. בקושי פילסתי לי דרך בתוך המון הסוסים ובגיהאדם ופניתי אל חדר המשמר של השוער. הכל עוסקים כאן בפרקמטיה: האשפנים עושים עסקים טובים, כי יש ביכולתם להבריח בתוך האשפה חפצים מחפצים שונים, למכרם באזור ה"ארי" ולהביא משם מזונות.

בחדר־השוער המזוהם מצאתי את משה, לבוש מעיל עבה, לרגלי מגפי־לבד גבוהים, בפיו מקסורת והוא מעיין בספר פילוסופי. אני נכנסת והוא שואל מיכאנית, בלי להרים עיניו מעל הספר: "אל מי? אתה רואה בחוש כמה הוא טובל כל פעם שמנתקים אותו מספרו ומחזירים אותו אל "החיים". אני עומדת דומם, הוא מרים ראשו בתנועה בלתי־סבלנית ובעיניו מוטיע ברק. הופעתי מזכירה לו לא את

תפקידו החדש, כי אם את חייו הקודמים, את עבודתו ואת הנרי
הוא שואל אותי על מעשי, אך כפעם בפעם קורא לו מישחו וזכ
צורך לשוב ולפתח את השער. בלשון-שוערים גסה עונה משה לדברי
המהתלות התפלות של העגלונים. כל חליפת דברים כזאת היא בשבילו
מאמץ עצבים הגורם להתעוותות פניו. אני יושבת ומסתכלת בו: מה
שונה היה מראהו של אדם זה לפני ארבעה חדשים! לעתיד **תשובה**
חוזר עם חניקה מבית-הספר שבו חזרו יתדיו והיה בא אלינו **MASSIAH**
את הוויכוחים על הנושאים הפדגוגיים שבתם עסקו. מה רבה היתה
הרצינות בדבריו ומה עזה אש ההתלהבות בעינים אלה — זו תשוקת
הגעורים להעמיק חקר: ועכשיו... ידיו ורגליו כבדות. כלום זה אותו
גבר? רק בעיניו הנוגות עוד נשאר משהו מן הברק הקודם.

משה מבקש את שותפו למלא את מקומו ואנו נכנסים לחדרו. הוא
גר עם אחות אשתו. זו השלימה עם גורל משפחתה שגורשה. „הבכי
לא יחזור — אומרת היא בפנותה אלי — החיים נמשכים“. עמדה
וסידרה מסעדה בשביל עגלונים ומבריתחים. ליד השולחן הערוך יושבת
כנופית מבריתחים המתפטמים במאכל ובמשקה. במטעמים ערבים וביין.
הפטיכובה הרגילה: אכול ושתה כי מחר גמות! אין איש מאמין
שרווחה זו היא לאורך ימים; על כן עושים עסקים ונהגים מחיי
העולם הזה. גיסתו של משה מסתובבת בזריות בתוך השאון
וההמולה, מחייכת, מגישה, נוטלת כסף ושמחה בחלקה.

אני עומדת וממתינה, כי משה צריך היה לקחת איזה ספר כדי
להביאו אל חברו. אנו מסתכלים בפרצופיהם המפוטמים של אנשי
הכנופיה. הכל מדברים בקול רם ושומן האוזניים מטפטף מן השפתיים
על האצבעות. משה מתאונן על בדידותו; אינו יכול למצוא לו מנוח
בבית אף בשעת הפנאי, כי אוירה זו של התבהמות מטרידת אותו
ומעיקת עליו, וגם עכשיו עומד הוא סר וזעף, ידיו בכיסי מעילו ופניו

מביעים שאטי-נפש: מה חושבים להם האנשים הללו?...

לבסוף אנו יוצאים החוצה. אך יצאנו לאויר הרחוב השקט, נלס משה לרוחצה. יום-חורף יפה. האדמה מכוסה שכבת שלג רך. פה ושם נראים עוברים ושבים. שקט ושלווה. רק מבט שמאלה, לעבר חומת הגיטו, מזכיר לנו את שעבודנו. אנו מעלים את זכרם של תניקה, ישראל ואחריים. משה מספר, איך ישראל התגנב החוצה **משואה** **MASSUAH** שחר בלכתו אל הפארטיואנים. רק פתקה השאיר ובה כמה מלים: הוא התנצל לפני משה על שאינו לוקחו עמו עכשיו, כי על כן יוצא הוא לדרך מסוכנת; לכשיסתדרו הענינים, יודיעו לו ולי. למה לא לקח אותי? — קורא משה — הרי אני בתוק כאן!...

הוא מוסיף לספר לי על הפעולה הארגונית הנעשית עכשיו בגיטו עליידי הארגונים הציוניים — לא פעולת בחירות לקראת הקונגרס, אלא מפעל ההגנה העצמית. הגיעה השעה לעזוב את העמדה הפאסיבית הנובעת מתוך יצר-חיים בהמי. אין זה חשוב אם הגרמנים יפיקו פחות או יותר סבך מן השומן היהודי. השאלה העיקרית היא שאלת המחיר, שבו נמסור את חיינו לגרמנים. אין טעם עוד לקרבתות פאסיביות.

אני מבינה מדוע לא יכולתי להחליט לצאת מן הגיטו. לא לובלין, ולא פעולה בלתי-מתוכננת, וגם לא שיתוף-פעולה עם פארטיואנים פולנים העושים חסד ליהודים בקבלם אותם לשורותיהם, זוקפים את פעולות היהודים על חשבונם ומוכנים לבגוד בהם בכל עת ובכל שעה — לא נחזי הרך. רק פעולה תחת דגלנו אנו תופס להיות התשובה הנאותה. סבלנו ונתייסרנו כיהודים ולא כפולנים.

קבוצת „גורדוניה“ בניסו

משה הביא אותי אל קבוצת „גורדוניה“. בבית צוב, בדרך
הרחובות דניקה וסטאווקי, ליד ה„אומשלאגפלאץ“ ממש, מתגוררת
הקבוצה — ששה חברים וחברות. בחדרים קור ותוגה כמו ^{קבוצה} ^{MASSUAH}
ותוגה הממלאים את לבנו. כאן נמצא יהודה קונסקי רב הברץ
והתחבולות שאבד את אביו, אמו, אשתו ואחותו. כאן מארק
בלאנק הצעיר, שאמו נלקחה ממנו והוא מהרהר תמיד בניוולס
ושפלותם של בני־אדם. פה גוטה קברונסקי, שאבדה את אמה
ואחיה גורשו לרוסיה; גם קובה ווייס, פליט מצ'כוסלובקיה, שם
אבדה כל משפחתו, וכולו חודר רוח התקוממות ומרד; ולא אה קורן,
שהסיעה את אמה ממקום למקום בתורת „ארית“, עד שגולו אותה
במנה; יש לה עוד אחות בניסו. לקבוצה משתייך הבחור הגדול
הטוב גאנאק פינגרהוס מלודן. את הוריו לקחו מזמן, את
אחיו יזיק גירשו לובלינה בשעת האקציה האחרונה. גאנאק היה
כל הזמן במשטרה מטעם ההסתדרות ועלידו קיבלנו את הידיעות
הראשונות על האקציות שהמשטרה עומדת לבצע. ולבסוף —
שמעון לוונסטאל השקט והמתון. כל אחד מהם הוא כענף שנגדע
מאילן משפחתו. אנו מאוחדים ברגשותינו ומלוכדים עלידי אבידות
משותפות ומטרות משותפות. המטרה הקרובה ביותר — נקמת
כבודנו שחולל, ואחר כך — הארץ...

אנו מספרים יצה לזה על חברי התנועה שניספו. ביחוד מרבים
לדבר על ישראל. חסרון הנהגתו הרוחנית מורגש באז. אנו נזכרים
בדברי הנבואה שלו עוד מלפני האקציה בווארשה. הכל סחכים לבואו
של אליעזר הערשה כעת בצ'כוסלובקיה. הודות למראה פניו ה„ארי“
יכול הוא לשמש לא רק מרכז לתנועת „גורדוניה“, אלא גם להיות